

DOWN TO **earth**

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 8 | oktober 2017

43

Zilte aardappelen

voor een stijgende zee

BERLIJNSE HEKKEN

**Een groot tuinenfestival
verdeelt de stad**

MONSIEUR HULOT

**Wie is Frankrijk's nieuwe
groene minister?**

GEORGE MONBIOT

**Deelt het geheim om van het
neoliberalisme af te komen**

East Coast

Zo zagen de Florida Keys eruit na orkaan Irma. Met ook nog Harvey, Jose en Maria hebben de Verenigde Staten dit jaar een verschrikkelijk orkaan-seizoen. Het water in de Golf van Mexico is uitzonderlijk warm, waardoor orkanen versterkt worden. En het seizoen is nog niet voorbij.

Maar niet alle slachtoffers in de Verenigde Staten krijgen dezelfde hulp. Puerto Rico werd verwoest door Irma en Maria. Het eiland is echter een 'unincorporated state' waarvan de inwoners Amerikaanse staatsburgers zijn, maar geen stemrecht hebben. President Trump verweet de wanhopige Puertoricanen die om hulp vroegen, dat ze 'willen dat alles voor ze gedaan wordt'. Tijdens zijn bezoek zei Trump dat het eiland 'blij mocht zijn dat het geen echte orkaan had meegemaakt, zoals Katrina'. Puerto Rico zou nog wel eens maanden zonder elektriciteit kunnen zitten.

Tekst: Annemarie Opmeer Beeld: gettyimages / Sean Rayford

1. Jolanda van Benthem, vrijwilliger 2. Rinske Bijl, *De Activist*. 3. Vincent Bijlo, *column*. 4. Michiel Bussink, *column Recept*. 5. Carolien Ceton, *redacteur*. 6. Kris de Decker, *column Lowtech*. 7. Robert Elsing, *fotograaf*. 8. Merel van Goor den Held, *consument*. 9. Katja Keuchenius, *freelancer*. 10. Wendy Kooops, *Media*. 11. Annemarie Opmeer, *hoofdredacteur*. 12. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 13. Michael Rhebergen, *fotograaf*. 14. Bas van der Schot, *cartoon*. 15. Thomas van Slobbe, *recensie*. 16. Anneke Verbraeke, *freelancer*. 17. Myrthe Verweij, *kort*. 18. Hans Wetzels, *freelancer*. Niet op de foto: Martijn Meijer, *freelancer* en Karin Spaink, *redactie*.

8 “Het landschap is niet lekker rustig, het is dood”

Het Friese platteland is een groene woestenij geworden. Jantien de Boer noemt dat gevoel van verlies ‘landschapspijn’. Van wie is ons landschap eigenlijk?

18 Grenzen om het groen in Berlijn

Dankzij de Internationale Gartenausstellung moeten bewoners betalen om door hun park te mogen wandelen. Stadstuiniers vragen zich af: waarom spekt de overheid uitgerekend een tuinenfestival met een hek eromheen?

28 De opmars van de cantharel

Het gaat goed met de paddenstoelen, want er is steeds minder stikstofvervuiling. Maar warmer wordt het ook... Op zoek naar cantharel en boleet.

14 “Politiek falen is het falen van onze verbeelding”

We kunnen onszelf van het neoliberalisme bevrijden, zegt journalist en activist George Monbiot. Het geheim ligt in gezamenlijkheid en altruïsme. Een gesprek over Bernie Sanders, Brexit en het uitzonderlijke van de mens.

Tekst Rinske Bijl Beeld Robert Elsing

21 De Activist Kappen met kappen

Bomen worden op grote schaal omgezaagd. Illegaal, onrechtvaardig en onnodig, vinden deze drie mensen. Zij proberen – ieder op een eigen manier – te voorkomen dat bomen worden gekapt. Danielle van Oijen ging naar het actiecamp in het

Poolse Bialowiezawoud. Jasper Putter bedacht de Bomenmakelaar om bomen te verplaatsen. En jurist Janneke Bazelmans schreef *Verkapt*, een roman over de destructie veroorzaakt door palmolie.

22 Zilte groente tegen wereldhonger

Van zout water wordt je akker onbruikbaar. Zo dreigt klimaatverandering enorme honger te veroorzaken. Deze onderzoekers willen dat veranderen: tomaten voor Egypte, aardappelen voor Bangladesh.

32 Monsieur Hulot

Wie is de nieuwe Franse minister van Ecologische en Solidaire Transitie? Nicolas Hulot wil van Frankrijk een groene voorloper maken.

en verder

- 01 Inzoomen: East Coast
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Onder Vuur: Milieudefensie versus Centraal Bureau voor Levensmiddelen
- 09 Commentaar: Zonder fabriek
- 10 Kort
- 12 Van het web: acht tips van de Bernie Sanderscampagne
- 13 Vincent Bijlo: Schiphol draait op wind
- 37 Lowtech: Hoe duurzaam is een duurzaam elektriciteitsnet?
- 38 Recensie: *De Acht Bergen*
- 39 Media: IDFA
- 40 Consument: *Low impact* lezen
- 42 Recept: Walnotentaart voor de eiwittransitie
- 45 Oproepen en agenda
- 46 Uitzoomen: West Coast

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Energie-inclusief bouwen

Interessant artikel in het laatste magazine over natuur-inclusief bouwen. Interessanter echter zou zijn om aandacht te besteden aan energie-inclusief bouwen. Nederland bungelt ergens onderaan met de voortgang om de klimaatdoelstellingen van Parijs te halen. Rechtszaken zijn ervoor nodig om de overheid tot spoed te manen. Zelfs voormalig werkgeversvoorzitter Bernard Wientjes zei in *Trouw* (19 september jl.) dat Nederland veel te traag werkt om haar doelstellingen te halen. Waarom spannen de gezamenlijke overheden zich niet in om energie-inclusief te bouwen? Er wordt weer meer gebouwd dan ooit te voren: bouwend Nederland kan de vraag niet aan. Als ieder nieuwbouwproject nu eens *standaard* voorzien werd van zonnepanelen? De kosten daarvan vallen op de totale koopprijs van een woning of bedrijfspand in het niet, mede doordat projectontwikkelaars dankzij de grootschalige inkoop van panelen

voor een dubbeltje op de eerste rang kunnen zitten. Als woningbouwverenigingen daartoe ook nog flink gestimuleerd worden, bijvoorbeeld door het voor dat doel aanwenden van de verhuurdersheffing, dan besteedt de overheid haar verantwoordelijkheid in feite uit. Het verlies van de inkomsten uit verhuurdersheffing kan de overheid zien als een investering in het bijdragen aan het halen van de klimaatdoelstellingen. Woningbouwverenigingen kunnen zelfs verdienen aan zonnepanelen: in plaats van overschot aan energie aan het openbare net terug te leveren, wordt de energie geleverd aan die huurders die het op dat moment nodig hebben. Via een tweede meter en een concurrerend tarief kan de verhuurder aan de geleverde energie verdienen (om o.a. de investering te bekostigen) en kan de huurder van een goedkoper tarief genieten. Kortom: ieder nieuwbouwproject verplicht standaard voorzien van zonnepanelen!

F. Jellema

Bramen (1)

In #42 schrijft u over de voor- en nadelen van verschillende methodes om bramen houdbaar te maken. Bij het onderdeel ‘Bevroren basis’ heb ik vraagtekens. De eerste zin is: ‘de grootste impact is gemaakt bij de productie van de vriezer’. Dat klopt waarschijnlijk, maar hoe zit het dan bij ‘Wecken’ met de oven? Of bij ‘Konfijten’ met het fornuis? Als je de productie van je hulpmiddelen al in rekening wil brengen, doe dat dan consistent. Daarnaast wordt verondersteld dat de impact van het bevriezen met de lengte van de bewaartijd toeneemt. Ja, de vriezer verbruikt voortdurend stroom. Maar dat doet hij ook als er geen bramen in zitten. Het verbruik van een vriezer hangt, nadat het bewaargoed afgekoeld is, namelijk niet meer af van wat er in zit – bramen, ijs, vlees of zelfs lucht. Als je het energieverbruik meetelt, ga je er dus impliciet vanuit dat de vriezer alleen voor het opbergen van de bramen aangeschaft werd. Dat kan, maar zeg het dan, en vermeld erbij dat dat een theoretisch geval is. Bij alle mensen die ik ken staat de vriezer gewoon altijd aan (en is ook gevuld), ook al zitten er geen bramen in.

Andreas Sterl

Bramen (2)

Dank voor de info over bramen bewaren. Ik heb een moestuin en maak jam van de vruchten. Het is verhelderend te lezen wat de uitstoot van welke wijze van conserveren bedraagt.

Gonny Huissoon

Onder Vuur

Elk nummer spreken wij een organisatie die bekritiseerd is op hun groene gehalte. Wat is de andere kant van het verhaal?

Milieudefensie vs. supermarktorganisatie CBL

Milieudefensie organiseerde een landelijke bel-je-supermarktdag op zaterdag 16 september om aan te dringen op duurzame en eerlijke melk. De milieuorganisatie wil dat supermarkten een hogere prijs betalen aan Nederlandse boeren, zodat ze duurzaamheidsmaatregelen kunnen doorvoeren. De brancheorganisatie voor supermarkten, het Centraal Bureau Levensmiddelenhandel (CBL), plaatste dezelfde zaterdag een advertentie in verschillende landelijke dagbladen als reactie hierop. We spreken met Marc Jansen, directeur van CBL.

Hoe was het voor u dat supermarkten massaal gebeld werden? Het ging om honderden telefoontjes. Dirk en Dekamarkt gooiden zelfs de lijnen dicht. “We zijn het wel gewend dat supermarkten in de aandacht staan. Met name als het gaat om producten die van boeren en tuinders komen. Supermarkten hebben een rol in de keten en daar worden we op aangesproken. Daar kunnen we uitstekend mee overweg. Wij vernamen echter dat supermarkten maar tientallen telefoontjes ontvingen. Dat supermarkten massaal werden gebeld is dus onjuist.”

Wat vindt u van de actie? “Milieudefensie verkondigt een dubbele boodschap: een hogere melkprijs en verduurzaming van de zuivelindustrie. Dat laatste zouden supermarkten moeten afdwingen. Milieudefensie heeft deze twee punten aan elkaar gekoppeld om de steun te krijgen van boeren. Dat is een strategische zet. De verduurzaming die Milieudefensie verlangt, kan namelijk een behoorlijke negatieve impact hebben op boeren. Tegen een hogere melkprijs protesteren boeren niet.”

Waarom zijn supermarkten niet verantwoordelijk voor de melkprijs? “Dat wilden we uitleggen met onze advertenties in de kranten. De melkprijs in Nederland wordt gestuurd door vraag en aanbod op de internationale markt. Op basis daarvan stellen de melkcoöperaties in Nederland, waar de boeren bij aangesloten zijn, hun prijzen vast. En zo hoort het ook. Nederland is tenslotte geen eiland. Mocht je onafhankelijk

willen zijn van die internationale markt, dan zou de Europese Unie de export van melk moeten verbieden. Of de coöperaties zouden ervoor moeten kiezen om niet meer internationaal actief te zijn. In beiden gevallen is 60-70 procent van de Nederlandse melkveehouders niet meer nodig. Die beslissing is niet aan ons.”

Hoe kunnen supermarkten wel bijdragen aan duurzaamheid? “Op het gebied van duurzaamheid hebben vooral supermarkten die huismerkzuivel verkopen al veel bereikt. Met hun huismerk oefenen ze veel invloed uit op leveranciers; met A-merken kan dat niet. We zijn echt trots op onze voortrekkersrol. Weidegang gebeurt al. Duurzame soja wordt gewaarborgd door de Round Table for Responsible Soy, al wil Milieudefensie dat niet erkennen. Als supermarkten zijn we ook betrokken bij het initiatief de Duurzame Zuivelketen. Daar worden grondgebondenheid, weidevogels en biodiversiteit bediscussieerd. De hele keten is immers verantwoordelijk voor duurzaamheid, al gaat het er uiteindelijk om wat er op het erf van de boer gebeurt. Het heeft geen zin dat Milieudefensie ons via de media allerlei verwijten maakt. Al maken ze zich terecht zorgen. Ik hoop ik dat we ons eerdere overleg weer op kunnen pakken. *It takes two to tango.*”

“We zijn echt trots op onze voortrekkersrol”

“Het platteland sterft”

Journaliste Jantien de Boer oogst veel lof maar ook veel kritiek met *Landschapspijn*. “Het landschap is niet lekker rustig, het is hier doodstil. Met de nadruk op dood.” Tekst **Martijn Meijer**

ties toen ze in 2016 een verhaal schreef over de landschapspijn die ze voelde in het Friese landschap. Geart Kooistra, voorzitter van boerenorganisatie LTO Noord, schreef in een reactie: ‘Als je met tranen in de ogen rondloopt door het weidelandschap, vertroebelt dat je blik.’ De Boers artikel leidde tot het boek *Landschapspijn* dat dit voorjaar verscheen en nu aan een derde druk toe is.

Jantien de Boer is de afgelopen jaren de ‘boeman van de Friese boeren’ geworden, zoals ze zelf zegt. Het is een grapje, waar een kern van waarheid in schuilt. Met de artikelen en columns die ze schrijft voor de *Leeuwarder Courant* heeft De Boer (52) een stem gegeven aan de zorgen die leven onder de Friese bevolking over de teloorgang van het platteland. Een deel van de bevolking tenminste, want een ander deel vindt dat er niets aan de hand is met het land dat intensief bewerkt wordt door veehouders en akkerbouwers. De Boer kon rekenen op vele instemmende én woedende reac-

Veel boeren voelen zich gekwetst door je kritiek. Ze werken toch hard om de markt van goedkoop voedsel te voorzien?
“De Nederlandse melkveehouders behoren tot de wereldtop, maar ondertussen sterft het platteland. Lang niet iedereen ziet het, maar de problemen zijn groot. We besteden veel te weinig geld aan ons voedsel en we snappen niet dat we een andere, veel hogere prijs voor onze boodschappen betalen. Bloemen, planten, vogels en insecten verdwijnen. Dat heet verlies aan biodiversiteit, maar dat zegt de gemiddelde mens niet veel. Daarom heb ik het over landschapspijn.”

Wat is ‘landschapspijn’?
“Voor mij betekent het dat je tussen de weilanden staat en merkt dat je zintuigen niet meer worden gevoed. Het is er eentonig groen, het is er stil, er beweegt nauwelijks iets. Het platteland van Friesland, van heel Nederland eigenlijk, is een groene woestijn geworden. Het is productieland waar weinig aan natuur te beleven valt.

Het is een sluipende achteruitgang waar je aan went. In de jaren zeventig ging ik elke zomer met mijn ouders varen in Friesland. Toen waren er nog veel vogels, maar dat werd allengs minder. Op een gegeven moment kun je er niet meer omheen dat er nog maar weinig leven is op het boerenland.”

Je noemt je boek een pamflet, maar je laat wel beide kanten van het verhaal zien.
“Ik wilde me niet in de loopgraven verschansen. De neiging is groot om naar boeren te wijzen als het gaat over verlies aan biodiversiteit. Je ziet ze met hun grote machines rijden, je ziet ze maaïen en met gif spuiten. Maar ik wilde niet één partij aanvallen, ik wilde met iedereen praten. Met natuurbeschermers, wetenschappers, boeren die biologisch of natuurinclusief werken, maar ook met boeren die aan intensieve veehouderij doen. Het ging me erom het systeem te verhelderen. Alleen zo wordt het duidelijk dat het

geen zin heeft om schuldigen aan te wijzen, maar dat we samen moeten werken om tot een oplossing te komen.”

Hoe ziet die oplossing eruit?
“De schaalvergroting is uit de hand gelopen bij de landbouw en melkvee-industrie. We moeten terug naar een menselijke maat. Maar dat lukt niet, krijg je steeds weer te horen. Dat hoeven we toch niet te pikken? Ik vraag me af van wie dit land eigenlijk is. Is het echt alleen economisch land, eigendom van de mensen die het gekocht hebben en bewerken, en van de voedsel-industrie? Of is het ook nog van de burgers en van de natuur?

Het systeem verandert niet, dus de revolutie moet van onderaf komen, ten eerste van de consumenten. Het begint heel simpel in de supermarkt. Ik zie dat de meeste mensen nog steeds de goedkoopste melk en eieren aanschaffen. Ik hoop dat ze gaan inzien dat ze via hun koopgedrag invloed kunnen uitoefenen op de manier waarop we ons voedsel produceren.”

En de boeren?
“Die zitten ook klem in het systeem dat dicteert dat er steeds meer en steeds goedkoper voedsel geproduceerd moet worden. Ik spreek regelmatig voor gezelschappen waar ook boeren bij zijn. Als je het ze persoonlijk vraagt: of ze niet liever terug willen naar een minder intensieve landbouw met meer leven op het land, dan zeggen ze vaak van wel. Maar dat het niet kan. Ze durven trouwens ook niet altijd hardop te zeggen dat ze het liever anders zouden willen.”

Er zijn ook veel mensen die niet zien wat er mis is met het Friese landschap.
“Friesland is een toeristische provincie,

dus er komen veel mensen om te fietsen. Er zijn er heel wat die de natuur hier fantastisch vinden. Terwijl ik denk: kijk even wat beter om je heen. Het landschap is niet lekker rustig, het is hier doodstil. Met de nadruk op dood.

Laat ik een voorbeeld geven. Murk Nijdam is een boer uit Wommels die een melkveebedrijf heeft en zorgvuldig omgaat met de weidevogels op zijn land. Hij vertelde dat de grutto’s op zijn land in 2016 vierhonderd kuikens hadden, waarvan er maar drie groot zijn geworden. Dat kwam volgens Nijdam door het insectentekort; die kuikens zijn gewoon verhongerd. Vervolgens riep LTO Noord dit jaar de leden op om te protesteren bij de gemeente als de bloemrijke berm niet voor 1 juni waren gemaaid – anders zouden de boeren last krijgen van het onkruid. Terwijl zo vroeg maaïen de doodsteek is voor insecten. Als je dat op je in laat werken, snap je dat er iets veel groters aan de hand is.” □

Jantien de Boer, **Landschapspijn. Over de toekomst van ons platteland.** Atlas Contact, 112 blz., € 14,99

Commentaar

Zonder fabriek

We waren die ochtend nog door Detroit gereden: uitgestrekte, troosteloze wijken vol vervallen en uitgebrande panden. De vriend die ik bezocht, had een slaapplek voor me geregeld bij vrienden van hem. Roemeense Amerikanen, net als hij, in een buitenwijk van een stadje dat het wat beter getroffen had. Het jonge stel onthaalde me vriendelijk, bracht de dochter naar bed en trok een fles wijn open. De vrouw was in de VS, zo vertelde ze, om academisch onderzoek te doen. Ze bestudeerde de verschillen in gevolgen van industriële ineenstortingen.

Het voormalig communistische stadje waar ze zelf vandaan kwam, had ook een uittocht gekend van grote industrie. De mensen bleven werkeloos achter. Maar wat er daarna gebeurde, was heel anders dan in kapitalistische landen. “Fabrieken in Roemenië hadden een vaste productie. Werknemers konden de resterende ruimte in het productieschema gebruiken voor hun eigen doelen”, legde ze uit. “En dit hielp je vaak op sociaal vlak. Zo maakte je bijvoorbeeld een messenset voor iemand, die jou of je familie later weer ergens anders mee hielp.” Door de mogelijkheden die de fabriek bood, ontstonden allerlei netwerken. “Toen ging de fabriek weg. Maar de sociale structuur bleef bestaan.” Hoe arm men ook was, men hielp elkaar met de beetjes die er waren. Volgens dezelfde lijnen als daarvoor. “Dat is in de VS heel anders gegaan.” Daar draaiden fabrieken maximale productie, er ontstonden geen verbanden op het werk, dus ook niet daarbuiten. “Dan gaat de fabriek weg en blijft er niets over. De samenleving valt uiteen. Om elkaar te helpen moeten mensen tijdens de crisis eerst nog een netwerk opbouwen. Want dat is er niet.”

Ik sprak George Monbiot (p. 14) over het einde van het neoliberalisme. Hij zegt dat we er vanaf kunnen komen door middel van gezamenlijkheid en altruïsme. Het klonk me wat abstract in de oren, tot ik terugdacht aan de jonge Roemeense onderzoeker. Het is jaren geleden dat ik in haar gastenkamer sliep, maar dankzij haar zag ik thuis ineens overal netwerken tussen mensen. De stalen kraan voor je regenton die iemand voor je maakt op z’n werk. Het bedrijfsbusje waarmee je even iets voor iemand verplaatst. De samenleving functioneert ondanks, niet dankzij het kapitalisme. Ik realiseerde me plots hoezeer men ons aanpraat dat het niet anders kan: zonder de ‘fabriek’ van het neoliberalisme zal zogenaamd alles kapot gaan. Maar dat hoeft niet. Bouw je netwerk, nu al, voor na het kapitalisme. Dan kunnen we er zo snel mogelijk vanaf.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

NEDERLAND

De duurzame groei van een dronken aardbei

Uit een nieuwe milieu-effectrapportage blijkt dat het aantal mensen dat last heeft van vliegtuigherrie bij Schiphol weliswaar is toegenomen, maar onder de afgesproken normen blijft. We kunnen dus ‘duurzaam’ verder groeien, concludeert Schiphol. Die claim schiet omwonenden en de Natuur- en Milieufederatie Noord-Holland in het verkeerde keelgat. Er zitten nog veel onzekerheden verstopt in het onderzoek waar Schiphol zich op baseert. Bijvoorbeeld over nieuwe vliegtuigen die minder lawaai en fijnstof zouden produceren. Schiphol moet juist stoppen met het stunten met goedkope landings-

rechten, vindt Sijas Akkerman van de Natuur en Milieufederatie. “Tachtig procent van de passagiers van en naar Schiphol heeft een Europese bestemming. Veertig procent van die bestemmingen zijn prima met de trein te bereiken.” De Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur adviseerde de overheid vorig jaar al om niet meer in te zetten op eindeloze groei van ‘mainports’ als Schiphol. Want dat die cruciaal zijn voor de Nederlandse economie is volgens de Raad ‘gelul van een dronken aardbei’ – in een samenvatting van Volkskrantcolumnist Bert Wagendorp dan.

VERENIGDE STATEN

Rechtspersoonlijkheid voor Colorado rivier?

De Amerikaanse Colorado rivier bereikt tegenwoordig de zee niet meer, omdat het water voor die tijd al op is. Reden voor een Amerikaanse advocaat om te bepleiten dat de rivier een rechtspersoon is met het recht om te bestaan en te floreren. De rechter moet zich hierover uitspreken in een zaak die de advocaat aanspande tegen de staat Colorado. Al in 1972 vond een rechter van het Amerikaanse Hooggerechtshof dat natuurlijke hulpbronnen rechtspersoonlijkheid hebben, maar dat was toen nog een minderheidsstandpunt. Het zou intussen niet voor het eerst zijn dat een rivier rechten krijgt toegekend. In India kreeg de rivier de Ganges dit jaar mensenrechten toegekend. De Indiërs werden weer geïnspireerd door het Nieuw-Zeelandse besluit om de Whanganui rivier dezelfde juridische status te geven als een mens.

Wereld: Leidingwater internationaal vervuild met microplastics, 80 procent van onderzochte monsters bevat plastic deeltjes +++ **Nederland:** CPB: Uitbreiding van statiegeld zorgt voor minder zwerfafval en plastic soep +++ **Nederland:** Amsterdam beschikt als eerste over elektrische gezinsdeelauto’s +++ **Polen:** Activisten tegen kap Bialowieza oerbos willen het de hele winter volhouden, steun is hard nodig +++ **Kazachstan:** Uranium ‘bank’ voor noodgevallen geopend, aanbesteding inkoop uranium begint binnenkort +++ **Madagascar:** Start van pilot project met de Loowatt, een toilet zonder water dat biogas produceert +++ **Ethiopië:** Bijna honderdduizend mensen ontheemd door grote overstromingen +++ **Kenia:** Bewoners kustregio gewaarschuwd voor zware regenval en overstromingen +++ **Argentinië:** Santiago Maldonado,

TANZANIA

Olifantenbeschermers vermoord

In Dar es Salaam is Wayne Lotter (51) doodgeschoten. De Zuid-Afrikaan stond aan het hoofd van de natuurorganisatie PAMS Foundation Tanzania, die samen met lokale mensen stroperij in Afrika bestrijdt. Sinds hij in 2009 in Tanzania aan de slag ging, werd hij al vaak met de dood bedreigd. Zijn organisatie financierde ook de Tanzaniaanse anti-stroperij recherche-eenheid, die een aantal grote ivoorsmokkelaars wist te arresteren. Ondanks deze successen nam de olifantenpopulatie in Afrika tussen 2007 en 2014 met een derde af. “Wayne wijdde zijn leven aan het beschermen van wilde dieren. Zijn charme, wijsheid en excentrieke gevoel voor humor maakten dat hij iedereen in zijn omgeving constant aan het lachen maakte. Hij stierf terwijl hij streed voor de zaak waar hij het meeste om gaf”, schreef PAMS in een verklaring. Lotter laat een echtgenote en twee dochters achter.

BENIN

Bosherstel werpt vruchten af

Na twintig jaar noeste arbeid zijn wetenschappers erin geslaagd een stuk bos in Benin te herstellen. Ze zorgden er samen met de lokale bevolking voor dat kleine stukjes overgebleven bos weer werden verbonden tot een aaneengeschakeld gebied van 14 hectare. Daarin verspreidden ze zaden en zaailingen uit het oorspronkelijke bos. Inmiddels komen er bijna zeshonderd plantensoorten voor en herbergt het bos ook de roodbuikmeerkat, een ernstig bedreigde apensoort die bijna nergens anders voorkomt. Het is de bedoeling dat het bos een centrum voor voorlichting en onderzoek wordt, meldt nieuwssite *Science Daily*.

Foto: Wikimedia CC BY Murray Foubister

Chili beschermt Humboldt pinguïns en ziet af van mijn Plannen voor een miljardenproject in het noorden van Chili zijn door de regering naar de prullenbak verwezen. Een Chileens mijnbouwbedrijf had miljoenen tonnen ijzer willen winnen in de Coquimbo regio, maar krijgt dus nul op het rekest. In het beoogde mijnbouwgebied woont 80 procent van de wereldpopulatie van Humboldt pinguïns, tezamen met andere bedreigde soorten als de blauwe vinvis en de zeeotter. “Ik geloof absoluut in ontwikkeling, maar niet ten koste van ons natuurvergoed of van de unieke ecologische gebieden van de wereld”, zei de Chileense minister van Milieu tegen de BBC.

VERENIGDE STATEN

Bouwer Dakota Access pijpleiding daagt milieuorganisaties

Nogal verrast waren ze in Nijmegen bij BankTrack, toen ze hoorden dat het bedrijf achter de omstreden Dakota Access oliepijpleiding een rechtszaak tegen hen begint. BankTrack voert wereldwijd campagne tegen controversiële bankinvesteringen. Ook Greenpeace en EarthFirst! worden in de zaak gedaagd. Volgens het bedrijf, Energy Transfer Partners (ETP), hebben de organisaties “samengezworen om misleidende informatie over de Dakota Access pijpleiding te verspreiden, om zo op frauduleuze wijze donaties te verwerven, de aanleg van de pijpleiding te hinderen, en onze zakelijke en financiële relaties te beschadigen”. Het is ETP blijkbaar slecht gekomen dat banken als ABN AMRO, ING, DNB en BNP Paribas hun banden met ETP verbraken. ETP eist een boete die kan oplopen tot een miljard dollar. “Een bizarre kruistocht en een dagvaarding die ongegrond is”, vind Johan Frijns van BankTrack. “We beschouwen het maar als een compliment en gaan gewoon door met bankinvesteringen in oliewinning aanlagen.”

EUROPA

Finland, Frankrijk en Verenigd Koninkrijk willen af van kolen

Volgend jaar komt Finland met een wet die de CO₂ belasting verhoogt en vanaf 2030 een eind maakt aan kolenstroom. De Finnen verstoken nu nog vier miljoen ton steenkool per jaar. Finland wil tegelijkertijd wel haar aandeel kernenergie vergroten – naar verluidt om de afhankelijkheid van Russische energie-importen te verkleinen. Volgens analisten moeten alle Europese kolencentrales vóór 2030 dicht, wil de EU de afspraken uit het klimaatakkoord van Parijs kunnen halen. Frankrijk wil haar laatste kolencentrale in 2023 sluiten, en het Verenigd Koninkrijk in 2025. De Britten wekten vorig jaar voor het eerst meer energie op met wind dan met kolen. Andere Europese landen zoals Polen en Duitsland verstoken juist nog gigantische hoeveelheden kolen. In Duitsland wordt daarom voorafgaand aan de klimaattop in november wederom massaal actiegevoerd tegen de bruinkoolindustrie, onder de noemer ‘Ende Gelände’, oftewel: tot hier en niet verder.

NEDERLAND

Rechter: overheid moet toch echt voor schonere lucht zorgen

Het kabinet gaat alsnog in beroep tegen de uitspraak van de rechter in september, dat de overheid snel maatregelen moet nemen om de lucht in Nederland schoner te krijgen. Dat neemt echter niet weg dat het vonnis van het kort geding wel gewoon uitgevoerd moet worden. De overheid moet snel met een plan komen om de zogenoemde knelpunten, waar de lucht viezer is dan Europese normen toestaan, op te lossen. “En dan geen uitsmeerbeleid, waarbij de vervuiling in een hele stad net onder de

norm blijft. Maar echt duurzame mobiliteit, met minder auto’s, beter openbaar vervoer en meer ruimte voor fietsers en voetgangers”, vindt Bram van Lier van Milieudefensie. De organisatie is nog niet uitgeprocedeerd: in november volgt een bodemprocedure. Daarin eist Milieudefensie dat in plaats van de ruime Europese normen, de strengere normen van de Wereldgezondheidsorganisatie worden gehanteerd om te bepalen hoe schoon de lucht moet zijn.

Milieu | Van het web

Op downtoearthmagazine.nl verschijnen nog veel meer mooie stukken dan in dit blad. Wat de milieubeweging kan leren van de campagne voor Bernie Sanders.

De milieubeweging moet een andere, gezamenlijke koers gaan varen. Een koers die zorgt voor een beweging van zo’n verpletterende omvang dat niemand – waaronder het nieuwe kabinet – meer om ons heen kan. Maar hoe? 8 tips van Job van den Assem, ‘organizer’ bij Milieudefensie.

Tekst xxxxxx Beeld Gage Skidmore/Flickr

The revolution will be organized

Een aantal maanden geleden kwam *Rules for Revolutionaries* uit, een boek over de campagne van Bernie Sanders. In mei 2015 leek Hillary Clinton nog de gedoodverfde kandidaat voor de Democratische Partij. Dat veranderde toen de onafhankelijke senator Bernie Sanders de race als kandidaat voor het presidentschap instapte. De peilingen kropen naar elkaar toe; het werd spannend. Dat leek allemaal spontaan te ontstaan, maar achter de schermen ging een enorme campagne-operatie schuil die heel strategisch bezig was een beweging te bouwen.

Bernie heeft niet gewonnen. Wat de campagne wel heeft gedaan: de beweging en de roep voor verandering sterker gemaakt. En daarin was de campagne zeer succesvol. Wat kan de milieubeweging leren van Becky Bond en Zack Exley, adviseurs van de Sanders campagne? Een succesvolle campagne is vooral: groot en gefocust. Job van den Assem, *organizer* bij Milieudefensie, deelt zijn acht favoriete tips uit het boek.

- 1

Je krijgt geen revolutie als je er niet om vraagt

Om verandering moet je vragen, en die verandering mag best groot zijn. Daar kunnen milieuorganisaties van leren: de boodschap van verandering wordt soms zo klein

gemaakt (Teken deze petitie en dan verandert alles!), dat mensen afhaken. Omdat ze er niet in geloven dat wat we vragen bijdraagt aan de verandering die nodig is.

- 2

De revolutie heeft geen personeel

Je hebt niet per se een team professionele medewerkers nodig. Er zijn genoeg mensen die zo sterk geloven in de verandering die je nastreeft, dat ze bereid zijn hun tijd en vaardigheden te delen.

- 3

Het werk wordt verdeeld. Het plan is centraal

Bedenk geen plannen waarbinnen iedereen weer zijn eigen projectje doet; zodat de campagne uiteenvalt in deelprojecten of -acties. Het is essentieel om een centraal plan te hebben.

- 4

Laat de organisatie groeien door problemen pas op te lossen als ze ontstaan

Natuurlijk is het belangrijk om van tevoren campagnedoelen te stellen. Wat je niet moet doen: van te voren de boel

dichttimmeren. Dan beperk je het adaptieve vermogen van je organisatie.

- 5

De revolutie is peer-to-peer

Zorg ervoor dat mensen die onderdeel worden van de beweging, daadwerkelijk een gelijkwaardige plek krijgen in de campagneorganisatie. Zodat het uiteindelijke resultaat een echt gezamenlijk succes of verlies wordt.

- 6

Herhaal, herhaal

Wil je een campagne winnen, dan moet je een taak vinden die je dichterbij je doel brengt, die door een heleboel mensen uitgevoerd kan worden én die herhaalbaar is.

- 7

Er is niet zoiets als een single-issue revolutie

Om een bredere beweging te bouwen, moeten we ook breed naar de maatschappelijke uitdagingen kijken.

- 8

Mensen voor wie politiek nieuw is, zijn de beste revolutionairen

Nieuwe mensen kunnen de ‘revolutie’ met frisse moed te lijf. Bovendien zijn ze een graadmeter van het succes van de beweging. Als die zo groot wordt dat je niet langer in een zaal vol oude bekenden zit maar naarstig naar ze op zoek moet, dan doe je kennelijk iets goed! ☐

Bijlo belt...

... met Schiphol

“Met Schiphol spreekt u, bedankt voor het wachten, wat mag ik voor u doen?”
“Graag gedaan, het duurde korter dan voor de douane. Met Vincent Bijlo, ik wilde u even feliciteren.”
“Ik ben niet jarig hoor meneer, maar evengoed bedankt, dat was het?”
“Nee, ik wilde u feliciteren met uw overstap naar Hollandse wind. U bent vanaf 1 januari 2018 volledig duurzaam, toch?”
“Klopt meneer. En wij niet alleen, alle luchthavens van de Schiphol Groep. Ook Rotterdam The Hague Airport, vliegveld Eindhoven en vliegveld Lelystad.”
“U schaart zich in een mooi rijtje. NS, Unilever, Google, ze zijn allemaal windgedreven. Maar wat nou als het te zacht waait, dan kunnen we niet inchecken?”
“Haha, nee hoor, dan draaien we op buitenlandse wind.”
“In het buitenland waait het altijd hard genoeg?”
“Wij hebben windgarantie.”
“Hoeveel energie gebruikt u eigenlijk?”
“Ongeveer 200 Gigawatt, met al onze vliegvelden bij elkaar. Dat staat gelijk aan het stroomgebruik van 60 duizend huishoudens.”
“Zo weinig maar? En hoe doet u dat dan met de vliegtuigen?”
“Wat bedoelt u?”
“Hoe voorziet u die van windstroom, met verlengsnoeren op haspels?”
“O, dat bedoelt u. Nee, het betreft hier alleen de activiteiten op de grond. Die zijn *windpowered*. De verkeerstoren, de automatische deuren, de lichten, de fruitpersen, de koffiemachines, de body-scanners, noem maar op. Vliegtuigen vliegen vooralsnog helaas op kerosine meneer.”
“En die gebruiken miljoenen keren zo veel energie als u op de grond.”
“Ja, wat wilt u daarmee zeggen? Dat we het niet hadden moeten doen? Wij nemen het voortouw, wij stellen met onze gegarandeerde afname energiemaatschappijen in staat windparken te bouwen. Windpark Vianen is al in bedrijf. Daar waait het de laatste tijd lekker door.”
“Maar het is toch, vergeleken met al dat luchtverkeer dat u faciliteert, een druppel op een gloeiende plaat?”
“2 dingen, meneer. Alle druppels helpen, dat is 1. En 2: als je zo rede-neert, hoeft je helemaal niks te doen, want dan heeft het toch geen zin. Jullie zijn bij die milieubeweging altijd zo negatief. Doen we eens iets, is het weer niet goed.”
“Dat komt door het contrast, Schiphol, tussen de grond en de lucht. Maar we juichen het zeker toe, het is een begin. En bovendien, de luchtvaartmaatschappijen zijn elkaar aan het doodconcurreren, dus misschien wordt er binnenkort veel minder gevlogen. Dat zou goed zijn voor het milieu, denkt u niet? Hallo, Schiphol, hallo, bent u daar nog? Ooh, de wind is weggevallen.”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

Een succesvolle campagne is vooral: groot en gefocust

“Het is essentieel dat we de politieke kloof met ‘rechts’ dichten”

“**A**ls je hem spreekt, begin dan alsjeblieft niet over kernenergie”, zeiden enkele groene vrienden. “Hij heeft zo veel interessanter te zeggen.” George Monbiot moet er hartelijk om lachen als ik hem via Skype spreek over zijn net verschenen boek, *Out of the wreckage*, het vervolg op *How did we get into this mess*. In de karakteristieke, scherpe schrijfstijl die we kennen van zijn columns in *The Guardian* en boeken als *Heat*, beschrijft hij in zijn nieuwste boek hoe we van het neoliberalisme af kunnen komen. Een ontegenzeggelijk opbeurend boek over de kracht van verhalen, het inherent altruïstische in de mens, en gemeenschapszin. En hoe je al die dingen kunt gebruiken om de wereld te veranderen.

Het mag gezegd: voor iemand wiens nieuwste werk zo hamert op verbondenheid, is de Britse schrijver George Monbiot (1963) al zijn hele leven een meester in het maken van vijanden. Zijn vroege onderzoeksjournalistieke werk maakte hem een *persona non grata* in zeven landen. Het leverde hem in Indonesië bij verstek een veroordeling op tot levenslang. Als wekelijkse columnist ontziet hij niemand, ook de groenen niet. Zo verwijt hij Britse natuurbeschermingsorganisaties ‘lafheid, kruiperigheid, hielenlikkerij en leugenachtigheid’ in hun onvermogen de bodem te beschermen tegen wat hij de ‘witte plaag’ noemt: schapen. En hij verwijt – inderdaad – de anti-kernenergiebeweging dat zij ernstig overdrijven. Dit resulteerde in

een oproep tot zijn ‘burgerarrestatie’ voor ‘nucleaire misdaden’, met een premie voor wie dit probeerde. Monbiot was niet onder de indruk en arresteerde zichzelf. Waar bleef die premie?

Waar de als zoöloog opgeleide activist zich wel druk om maakt: het verlies van biodiversiteit, de klimaatcrisis, rechtvaardigheid en de verwoestende effecten van het neoliberalisme. Hier komt ook een andere Monbiot naar voren, die in het dagelijkse geweld van journalistiek en opinie niet zo zichtbaar is. *Feral*, zijn pleidooi voor het terugbrengen van groot wild in de natuur en wilde natuur in ons leven, raakte een snaar op onverwachte plekken, zoals de klimaatsceptische krant *The Telegraph*. Ook prachtig: zijn essay over de dodelijke effecten van eenzaamheid. Dit mondde uit in een muziekproject, een samenwerking met Ewan McLennan, dat met troostrijke songs eenzaamheid wil verlichten.

Zijn nieuwste boek *Out of the Wreckage* gaat over hoe je met zulke verbondenheid een beweging bouwt. Hierin betoogt Monbiot dat we vastzitten aan het neoliberalisme omdat er geen alternatief politiek ‘verhaal’

beschikbaar was toen het begon te falen. Zijn boek moet dat alternatieve verhaal brengen. Let wel: geen nieuw verhaal, maar een extra spotlight op de successen van anderen in het creëren en mobiliseren van gemeenschapsgevoel. Hij heeft, zo blijkt, zijn hoop voor de wereld gevestigd op ‘community’, gemeenschap. Daarop zou de milieubeweging haar strategie moeten bouwen. Want, zo zegt hij, “dat gemeenschap iets goeds is, is een van de weinige dingen waar men over alle politieke lijnen heen achter kan staan”.

“Het is essentieel dat we de politieke kloof met ‘rechts’ dichten”, zegt Monbiot, die zichzelf neerzet als iemand met doorgaans sterk linkse sympathieën. Omdat de manier waarop we over voor ons belangrijke onderwerpen spreken, vervreemdend kan werken voor de mensen met wie we willen praten. “Ik weet dat ik een van de ergsten ben; ik heb waarschijnlijk een heleboel mensen vervreemd. Maar het is belangrijk om te zoeken naar een manier van praten die niet noodzakelijk op de verkeerde knoppen drukt, zodat mensen zich direct afsluiten. Het punt →

George Monbiot wil de wereld redden van het neoliberalisme. Hoe? Door het verhaal te brengen waarmee we deze verwoestende ideologie af kunnen schudden. Van Brexit tot Bernie Sanders.

Tekst **Annemarie Opmeer** Beeld **Murdo Macleod/HH** en **Gary Knight/flickr**

→ waarop we elkaar raken en waar mensen aan de linkerkant hun principes niet hoeven te verlaten, is gemeenschap. Een sterk gemeenschapsgevoel wordt door iedereen gezien als iets goeds.”

Is dat wel waar? Er zijn toch voldoende voorbeelden waarbij mensen worden uitgesloten of als tegenstander worden gezien?

“Het is waar dat je extreem intolerante gemeenschappen kunt hebben, net als buitengewoon vrijgeveige en inclusieve gemeenschappen. Natuurlijk bestaan er radicaal verschillende invullingen van wat een gemeenschap is. Maar het is een startpunt, het geeft je een raakvlak van waaruit je zaken kunt bespreken die belangrijk zouden moeten zijn voor iedereen. Zaken die vaak niet besproken of gehoord worden, omdat er een bepaalde politieke bagage aan een term hangt.”

Een term als klimaatverandering?

“Precies. Terwijl het zo’n belachelijk mild woord is! Het is alsof je een buitenlandse invasie ‘onverwachte gasten’ noemt. Maar zelfs dit drijft mensen al uiteen. Dat geldt niet voor een term als gemeenschap. Vervolgens kun je gaan praten over hoe je dat in kunt vullen op een manier die goed is voor iedereen, en die van niemand iets afneemt. En ik denk dat er veelbelovende manieren zijn om dat te doen.”

Macht weggeven

Brexit, de per referendum besloten exit van Groot Brittannie uit de EU, is vast niet zo’n veelbelovend voorbeeld?

“Nee. Brexit was een enorm uitzonderlijke situatie. Dit referendum was de eerste mogelijkheid die mensen hier hadden om iets te doen dat voelde als een échte politieke keus. Natuurlijk is dit een irrationele koers als je ziet wat er op het spel staat, maar wat betreft het uitoefenen van je macht als burger, was het een heel rationele keuze. Jarenlang heb-

ben we een politiek gehad met een diep geloof in de liberale agenda, die helemaal gaat over het verminderen van politieke keus en in plaats daarvan alles aan de economie wil overlaten. Een politiek die bedrijven en miljardairs vrijheid geeft. Om te vervuilen, mensen uit te buiten, geen belasting te betalen. Die hen vrijstelt van de controle van de democratie. Toen kregen we plots de mogelijkheid onze stem te laten horen. Maar als je die macht wilde behouden, was ‘leave’ stemmen de enige optie. ‘Remain’ stemmen was een stem voor de status quo, waarmee je dat ene moment dat je macht kreeg, die macht meteen weer terug zou geven. Ik heb gestemd voor blijven, maar ik begrijp ‘leave’-stemmers heel goed. De gebruikelijke verklaring is dat mensen ‘leave’ stemden omdat ze minder vluchtelingen wilden. Er was een interessant onderzoek dat suggereerde dat de aanwezigheid van immigranten niet overeenkwam met het geografische stempatroon. Wel waren de ‘leave’-stemmers oververtegenwoordigd in regio’s waar goedkope Chinese import de lokale industrie het hardst vernietigd had. Ik denk niet dat de twee verklaringen elkaar uitsluiten, maar elkaar kunnen aanvullen.”

Is het latente racisme dus gebruikt door politieke partijen?

“Zonder twijfel. UKIP, de UK Independence Party, en andere elementen in de ‘leave’ campagne hebben het anti-immigratie-sentiment gebruikt. Dit is waar politicoloog Hannah Arendt voor waarschuwde toen ze beschreef hoe ‘atomisering’ in Duitsland leidde tot de opkomst van het fascisme. Dat wil zeggen: als mensen voelen dat ze geen plek hebben, geen macht hebben en dat de politiek niet langer voor of met hen spreekt, zullen ze gemakkelijk voor reactionaire anti-politiek kiezen. Dus hoewel ik me vanzelfsprekend zorgen maak over de xenofobe elementen van de campagne, denk ik dat het belangrijk is te begrijpen waar ze vandaan komen. En wat we moeten veranderen om

Biografie

George Monbiot (1963) studeerde zoölogie aan Brasenose college, Oxford, werd documentairemaker voor de BBC Natural History Unit en presentator voor de BBC World Service. Is wekelijkse columnist voor The Guardian.

Hij deed onderzoeksjournalistiek in Indonesië, Brazilië, en Oost-Afrika resulterend in Poisoned Arrows (1989), Amazon Watershed (1991), Mahogany is Murder (1992), No Man’s Land (1994).

Andere werken: Captive State (2000), The Age of Consent (2003), Manifesto for a New World Order (2004), Heat (2006), Bring on the Apocalypse (2008), How did we get into this Mess (2016) en Out of the Wreckage (2017).

Hij initieerde landrechtencampagne The Land Is Ours. Gaf Rewilding-beweging een impuls met Feral (2013).

Hij is als onderzoeker, professor of eredoctoer verbonden aan zeven universiteiten.

Ontving de United Nations Global 500 Award, Sony Award voor radioproductie, Sir Peter Kent Award, Premio Mazotti voor Heat, en OneWorld National Press Award. Muziekproject met Ewan McLennan Breaking the Spell of Loneliness (2017) won de Fatea Award for Innovation in Music.

dit tegen te gaan. Je kunt zeggen: ‘we verachten deze racisten’. Maar dat zal niets veranderen aan de redenen waarom mensen zo reageren op de diepe politieke en economische krachten die hun levens kapot hebben gemaakt.”

Maar de werkgelegenheidscijfers, bijvoorbeeld, zijn toch prima?

“Dat hangt ervan af wat je definieert als banen. Er is misschien wel werk, maar er zijn weinig traditionele banen meer. Werk is tegenwoordig onzeker, tijdelijk, freelance, met flexplekken, op basis van nulurencontracten. Zo is het moeilijk om een relatie op te bouwen met collega’s en solidariteit te voelen. Waar de werkplek vroeger mensen samenbracht, drijft het ze nu uiteen. En als je een baan hebt, word je vaak onderworpen aan een vernederend regime van monitoring.

Het gekke is: als je je baan verliest, kom je in eenzelfde regime terecht. Dan moet je aan allerlei voorwaarden voldoen om een uitering te krijgen. Dat is een van de ironische kenmerken van het neoliberalisme. Het beloofde ons vrijheid. We zouden niet langer

onderworpen zijn aan bureaucraten. Maar het vereist dat mensen doorlopend geïdentificeerd worden als winnaars en verliezers. Daarvoor heb je een krachtig monitoringsysteem nodig dat veel erger is dan de bureaucratie van de sociaaldemocratische staat dat door het neoliberalisme vervangen is.”

Intens samenwerken

Je schrijft over mensen echter als natuurlijk altruïstisch. Is dat dan wel zo?

“Altruïsme en empathie zijn geëvolueerde en aangeboren kwaliteiten. De kleine groep die ze niet heeft, zijn psychopaten en sociopaten. Wij waren de zwakste en langzaamste grote diersoort op de savanne. Overleven hing af van intense samenwerking. In die zin zijn we extreem ongebruikelijk in het dierenrijk, een biologisch buitenbeentje. De grote tragedie is dat we dit zelf niet beseffen. Ons brein is doorlopend bezig om op te letten of anderen niet gevaarlijk voor ons zijn. Als er iets ergs gebeurt, zoals een terroristische aanval, domineert dat onze nieuwsmedia. Zulk zeer atypisch gedrag van een enkeling doet ons dan toch denken dat mensen inherent slecht zijn.”

Hoe kan het dan dat we overal in een liberaal systeem zijn terechtgekomen?

“Helaas kunnen complexe samenlevingen makkelijk uitgebuit worden door psychopaten. Neoliberalisme is vaak met geweld afgedwongen, maar daarna zien we één van de bij-effecten van onze sociale natuur. We hebben de neiging de dominante culturele normen te internaliseren en te reproduceren. We willen er graag bij horen, dus onbewust accepteren we een heleboel van wat

het neoliberalisme ons vertelt, ook al gaat het tegen ons eigenbelang in en schildert het onszelf slecht af. Als we schulden hebben, vertellen we onszelf dat dat komt door onverantwoordelijk gedrag. Ondertussen vergeten we dat onze woonkosten twee of drie keer zo hoog zijn als die van onze ouders. Als onze kinderen niet fit zijn, vinden we onszelf slechte ouders. We vergeten dat ze nergens meer buiten kunnen spelen. Het neoliberalisme maakt van structurele krachten een individueel probleem, zodat wij ons er verantwoordelijk voor voelen.”

Herstel de orde

Hoe kunnen we wel iets veranderen?

“We praten veel over welke technologie welk probleem kan oplossen, maar daarmee vernauwen we onze blik. Terwijl we juist een brede blik nodig hebben; een nieuw groot, verbindend verhaal dat toepasbaar is op al die problemen. Dat ons vertelt waar we staan en hoe we ons van deze rotzooi kunnen bevrijden. Zulke verhalen werden door de eeuwen heen door alle politieke bewegingen in een of andere vorm geboden, en ze volgden altijd hetzelfde stramien. En dat doen ze nu nog. De boodschap luidt dat het land is vervallen in chaos, door een groep mensen die tegen het algemene belang in handelde. Wij, de helden, pakken de macht weer van deze mensen af en herstellen de orde in het land. Je ziet het nu weer gebeuren. Kijk naar de Verenigde Staten. Daar leven enorm veel mensen met flinke ellende; verslavingsproblematiek, torenhoge zorgkosten, een compleet gebrek aan sociaal vangnet. Het bracht ons de opkomst van Trump. Tegelijkertijd zetten heel veel men-

sen, die normaal gesproken heel anders zouden stemmen, zich nu ineens gepassioneerd in voor Bernie Sanders – toen ze daar de kans voor kregen. In zijn campagne was community organizing de kern. Ik geloof erin dat we hiermee over politieke lijnen heen mensen kunnen verbinden. Ik denk echt dat het voor het oprapen ligt. Helaas koos de democratische partij Hillary Clinton, die het neoliberale Wall Street-beleid wilde doorzetten. Daarmee vervreemde zij de mensen die ze probeerde te bereiken.”

Verbeelding

Wat kan de rol van de media zijn? Je was betrokken bij de ‘keep it in the ground’ campagne van The Guardian om fossiele brandstoffen in de grond te laten. Is dat wel goede journalistiek?

“Er is een verschil tussen wat sommigen verstaan onder ‘onpartijdig’ zijn, en je aan de feiten houden. Het is eigenlijk niet onpartijdig om je passief op te stellen tegenover milieuvernietiging, want daarmee krijgt het dominante verhaal alle ruimte. Als je echt onpartijdig wilt zijn, versterk je juist de stemmen die doorgaans het zwijgen worden opgelegd. Ik denk dat het heel gepast is om te graven naar verhalen die onder de dominante ideeën verborgen liggen. Onpartijdigheid, voor mij, is een actief proces om iets te doen aan die machtsonbalans. Het viertien van de verhalen van mensen die we vergeten zijn in het debat, die lijden onder klimaatverandering of betalen voor de economische groei: dat is werkelijke onpartijdigheid. Hoe paradoxaal dat ook klinkt.”

Je boeken zijn optimistisch, maar veel mensen voelen wanhoop.

“Met wanhoop negeren help je mensen niet, dat is evident. Maar die wanhoop moet gemobiliseerd worden om de crisis af te wenden, om hoop te brengen waar die afwezig lijkt. Hoop is een actief proces van het stimuleren van de verbeelding. Hoop ontstaat in onverwachte hoeken en gaten, in de politiek en het leven, die we kunnen gebruiken om de wereld te transformeren. Wat ik wil doen met mijn boek is verhalen vertellen die duidelijk maken dat hoop realistisch is. Politiek falen is in de kern het falen van onze verbeelding.” □

Groen in de stad kan mensen samenbrengen, maar ook uiteendrijven. In Berlijn lopen de spanningen tussen bewoners, tuinierders en regering hoog op. ‘Waarom spekt de overheid uitgerekend een tuinenfestival met een hek eromheen?’. Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Clarinda Elinor Nottrot**

Omheinde stadsnatuur verdeelt Berlijn

In de impopulaire Berlijnse buitenwijk Marzahn zoeven toeristen in een kabelbaan over een moderne tuinententoonstelling. Ze bekijken de nieuwste tuindecoraties of ze krijgen een demonstratie van tuintjes die je op afstand kunt bewateren met je smartphone. Buiten staan er rijen voor de ingang en wachten touringcars. Er staan ook twee buurtgenoten bedremmeld naar het spektakel te kijken. Cornelia Kahl en Sabine Büttner mogen niet naar binnen, want een kaartje voor dit commerciële evenement weigeren ze te kopen. Voordat de tentoonstelling hier neerstreek kwamen de buurvrouwen, net als veel vogelaars en hondenbezitters, bijna dagelijks op dit nu omheinde terrein. Ze wandelden in het park, zochten zeldzame diersoorten en hoefden er geen mens tegen te komen. Vandaag lopen ze elkaar in de weg op het enige pad dat nog openbaar toegankelijk is. Ook herten kunnen de hekken niet door. “De drie hertenfamilies die hier wonen, werden opgesplitst door de omheining”, zegt Kahl. “We horen ze ‘s nachts naar elkaar huilen.” Over de locatie van de Duitse tuinententoonstelling IGA (Internationale Gartenausstellung) zijn verschillende partijen al jaren aan het steggelen. Iedereen heeft een andere

kijk op wat er het beste kan gebeuren met de ruimte voor natuur in Berlijn, een stad vier keer zo groot als Amsterdam. Dát stadsgroen belangrijk is, daar zijn de partijen het wel over eens. Maar waarvoor dient dat groen dan precies?

150 voetbalvelden

De tuinententoonstelling wil vooral mensen inspireren, zegt bedrijfsleider Katharina Lohman. Het festival, vergelijkbaar met de Nederlandse Floriade, zet 186 dagen lang stijlvol ontworpen tuinen in het zonnetje. Het terrein bemeet meer dan 100 hectare – ongeveer 150 voetbalvelden. Nadat de tentoonstelling in 2013 in Hamburg neerstreek, was ditkeer de hoofdstad aan de beurt. “We trekken ruim een miljoen toeristen naar deze buitenwijk van Berlijn en we leren mensen over de natuur”, zegt Lohmann opgewekt. “Duizenden schoolklassen krijgen hier workshops. Mooi toch?” Maar volgens Kahl en Büttner is daar een veel te hoge prijs voor betaald. Tijdens een wandeling langs de hekken laten ze foto’s zien van hoe het er hier ooit uitzag en hoe dat veranderde tijdens de verbouwing: omgemaaide bomen, op de grond gevallen vogelhuisjes, dode zwanen en modderige tractorsporen over een voormalig bloemen-

veld. Samen met andere boze buurtgenoten plakten de buurvrouwen op de betonnen warmtebuizen langs het pad allerlei protestaffiches. Maar IGA luisterde al niet meer.

Oud vliegveld

Het heeft de organisatoren van het tuinenfestival niet meegezeten. Aanvankelijk was IGA heel ergens anders gepland: op Tempelhofer Feld, het gesloten vliegveld in het zuiden van de stad. Dat mislukte, want ook hier waakten bewoners over de ongereptheid van hun nieuwe stuk stadse natuur: een enorm groen veld waar je vanaf de rand nergens de overkant kunt zien. Sinds het verdwijnen van de overscherende vliegtuigen in 2001 wonen rondom het veld steeds meer creatie-

velingen. Ze hardlopen en wielrennen over de oude landingsbanen of barbecueën midden op het veld. Toen het bestuur van Berlijn plannen bekend maakte om hier kantoren en woningen te bouwen en IGA een plekje te geven, kwamen bewoners in opstand. Net als Kahl en Büttner wilden ze niet dat dit terrein werd aangeharkt. Ze eisten met 185 duizend handtekeningen een referendum, waarmee ze in 2014 de plannen voor een nieuwe bestemming definitief van de baan schoven – 65 procent van de stemmers koos voor ‘100 procent Tempelhofer Feld’. IGA-organisator Lohmann was teleurgesteld. “Het was jammer dat we niet meer mochten communiceren met de bewoners. We wilden het midden

van het veld voorzien van water en schaduw. Zonder dat ben je daar echt verloren”, vindt Lohmann. Die voorzieningen hadden ze, na het vertrek van IGA, achter willen laten.

20-jaren plan

Even leek IGA helemaal niet door te gaan, maar daar staken Lohmann en haar collega’s een stokje voor. Ze vonden een nieuwe locatie in de buitenwijken Marzahn en Hellersdorf, waar ze IGA vastbouwden aan de al bestaande ‘Tuin van de Wereld’ – een geschenk van Peking uit 1994 dat later werd uitgebreid met tien tuinen uit andere exotische landen. Achteraf vindt Lohmann deze plek misschien wel beter dan Tempelhofer Feld. Sinds de opening in april trok het eve-

nement in de eerste helft van de 186 dagen al 750 duizend bezoekers. “En dat naar een buitenwijk als Marzahn, waar normaal niemand wil komen!”, zegt Lohmann enthousiast. Zelfs de natuur profiteerde volgens Lohmann van IGA. “Sinds de opening groeide de variëteit aan vlinders, zijn de salamanders beter beschermd en werden er nieuwe fruitbomen geplant.” Bij het voortraject van de IGA werden verschillende natuurbehoudsorganisaties betrokken, als onderdeel van een nieuw beleid dat IGA inzette na de verbanning van Tempelhofer Feld. Ook bewoners werden uitgenodigd om mee te praten over de plannen. Buurtbewoners Cornelia Kahl en Sabine Büttner kwamen opdagen, maar, vertelt Lohmann, zij waren niet voor rede vatbaar. Dat wordt bevestigd door Herbert Lohner van de Bond voor milieu en natuurbehoud Duitsland (*Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland* – BUND): “Zij wilden alleen maar tégen zijn.” BUND stond wel open voor het gesprek met IGA en dat leverde goede resultaten op, vertelt Lohner. “Er kwam een duurzaamheidscertificering voor IGA en andere toekomstige tuinententoonstellingen. Ook wer- ➔

De natuur in de stad moet beschermd worden. Maar tegen wie precies?

→ den er 20-jaren plannen opgesteld voor het behoud en management van de natuur in verschillende parken in dit deel van de stad; afspraken waar iedereen zich aan moet houden. Dat komt niet vaak voor.” Of de aantallen salamanders, vlinders en fruitbomen inderdaad zo floreren als Katharina Lohmann schetst, durft Lohner niet te bevestigen. Hij wacht nog op een evaluatierapport. De claims over de herten van de buurtgenoten wuift hij wel alvast weg. “Zij zijn geen experts in natuurbehoud. De hekken zijn juist goed voor de herten, ze bieden bescherming tegen honden.”

Zelforganisatie

Maar niet alleen bewoners met een hang naar wilde natuur proberen IGA te dwarsbomen. Ook stadstuiniers uit Berlijn zijn boos. Een van hen is Frauke Hehl, oprichter van een moestuin van vijfduizend vierkante meter op Tempelhofer Feld. Ze zit op een bankje tussen houten bakken vol groenten, fruit en bloemen waar constant bijen zoe-men. Hier en daar lezen mensen een boek of lunchen samen. Dit alles is er gekomen dankzij zelforganisatie, vertelt Hehl trots. Het is volgens haar een van de belangrijkste

functies van veel Berlijnse stadstuinen. “Toen we hier begonnen, kwamen er honderden mensen op af met verschillende opleidingsniveaus en etnische achtergronden. Wij gaven ze geen regels, maar vroegen ze om die zelf te maken.” Hehl had dat open beleid willen terugzien in de overheidsplannen voor het Feld, misschien had ook IGA er gebruik van kunnen maken. Maar haar aangeleverde suggesties – op aanvraag van de gemeente – zag ze nergens terug in de uiteindelijke plannen. Een gemiste kans, vindt Hehl. Dat stadstuinen een belangrijke sociale rol vervullen, vindt ook Marco Claussen, oprichter van de Prinsessentuin vlak buiten het centrum van Berlijn. Zijn tuin organiseert fietsreparaties, kinderactiviteiten en bijeenkomsten over klimaatverandering en voedsel. Claussen schreef met andere stadstuiniers in 2014 een manifest over gemeenschapstuinen. ‘Een publieke ruimte zonder toegangsbelemmering of verplichting om te consumeren’, stelt het manifest, ‘is belangrijk voor een democratische en pluriforme stedelijke bevolking’. Dat staat haaks op de IGA, waar zelfs buurtbewoners moeten betalen om hun oude wandelgebied

Prinsessentuin

in te mogen. Claussen en Hehl vinden het dan ook onvoorstelbaar dat de Berlijnse overheid hun gemeenschapstuinen links laat liggen, maar wel IGA steunt. Claussens Prinsessentuin krijgt geen subsidie en draait op inkomsten van de bar. Maar van de veertig miljoen euro aan kosten voor IGA, kwam tien miljoen uit de staatskas. Waarom spekt de overheid uitgerekend een tuinenfestival met een hek eromheen?

Privatiseringsgolf

En wat gebeurt er met de hekken ná de 186 dagen van het tuinenfestival? Al sinds de jaren ’90 zien de stadstuiniers een privatiseringsgolf door Berlijn trekken, waar IGA het zoveelste voorbeeld van zou kunnen zijn. Zowel de stadstuiniers als buurvrouwen Kahl en Büttner vrezen dat de hekken rondom IGA niet zomaar zullen verdwijnen. Claussen maakte het al eens bijna mee met zijn eigen Prinsessentuin. In 2012 moesten de tuiniers met een burgerhandtekeningeninzameling de verkoop van de grond tegenhouden. Het contract van de Prinsessentuin loopt nu tot volgend jaar en het is maar de vraag wat er daarna gaat gebeuren. Claussen: “Al het publieke terrein wordt geprivatiseerd, dat lijkt nu ook te gebeuren met het terrein van IGA.”

Het terrein van IGA is in handen van Grün Berlin, een staatsbedrijf. Geprivatiseerd is het dus niet, zegt Lohmann. En de hekken rondom IGA gaan heus weg, verzekert ze. “In oktober, je zult het zien.” Tegen het wanstouwen van Kahl en Büttner valt volgens Lohman niet op te boksen, maar zij zijn niet representatief voor alle buurtbewoners. “Er zijn 32 duizend permanente kaartjes verkocht, vaak aan mensen die dichtbij wonen”, zegt Lohmann. “Ze maken dankbaar gebruik van de kabelbaan als openbaar vervoer.” Sommige bezoekers en vrijwilligers uit de buurt hebben Lohman zelfs bezorgd gevraagd of de hekken niet kunnen blijven, vertelt ze. Ze zouden de natuur goed beschermen tegen honden en graffiti-sputters. De natuur in de stad moet beschermd worden, vinden de voor- en tegenstanders van IGA. Maar tegen wie precies? Daar zijn ze in Berlijn voorlopig nog niet over uit. □

Danielle van Oijen (38)
Is: bossenmedewerker bij Milieudefensie
Missie: de illegale houtkap in het Białowiezawoud stoppen

Je bracht dit jaar je vakantie door in het bos van Białowieza aan de Poolse oostgrens. Wat deed je daar? Ik voerde actie tegen het kappen van bomen. In opdracht van de Poolse regering wordt een deel van het natuurbos met grof geweld en in razend tempo tegen de vlakte gegooid. Ze zeggen dat ze op die manier een kevertje willen bestrijden, dat de sparren aantast.

Maar dat is niet de echte reden? Nee, dat kan alleen maar geld zijn. De opbrengst van het hout gaat regelrecht de staatskas in. Wetenschappers zeggen duidelijk: laat de natuur het zelf maar regelen. Het is helemaal niet erg als een deel van de sparren afsterft, dat geeft ruimte voor verjonging van het bos. In Duitsland en Tsjechië laten ze het kevertje ook gewoon met rust.

Wat is er zo bijzonder aan Białowieza? Het is het laatste natuurgetrouwe laaglandbos in Europa, waar mensen zich eeuwenlang niet mee hebben bemoeid. Ik heb daar ooit als bosbouwstudent rondgelopen, en ben er totaal verknocht aan geraakt. Ik had bos nog nooit eerder op zo’n manier ervaren. Daarom móest ik er deze zomer naartoe, ik kan het niet verdragen als het verdwijnt.

Gaat het lukken om de kap tegen te houden? Dat moet wel. Het is volkomen illegaal wat daar gebeurt. Het Europese Hof heeft al een noodverbod ingesteld, maar dat heeft de Poolse regering naast zich neergelegd. In afwachting van de definitieve uitspraak kunnen we met iedere actiedag honderden bomen redden. Daarom wil ik in de winter weer terug. Ik hoop dat er nog veel meer mensen naartoe gaan, alle hulp is daar welkom.

“Met iedere actiedag kunnen we honderden bomen redden”

Het is zonnig op de zuidpunt van Texel. Een groepje seizoensarbeiders is hard aan het werk op een kleine akker, niet ver achter de glooiende duinen die de zilte zee buiten houden.

Aardappelplanten, wortels, uien en aardbeien staan te wachten om geoogst te worden. Een uitgebreid druppelirrigatiesysteem verdeelt water in verschillende zoutconcentraties over de planten, laat Aad Kiljan zien. Zout water? “Ja”, zegt hij gehurkt tussen de

aardbeienplanten. “Zout water maakt aardappels kleiner en aardbeien zoeter. Als je me niet gelooft, mag je wel proeven.”

Kiljan (55) woont al zijn hele leven op Texel. Een paar jaar geleden verloor hij zijn baan als timmerman. Sindsdien werkt hij als landarbeider bij het Zilt Proefbedrijf Texel: een experimentele boerderij waar onderzoek wordt gedaan naar zoute landbouw. Vandaag controleert hij de sensors die het zoutgehalte in de akker meten. “Eigenlijk is dit meer wetenschap bedrijven dan boerenwerk. Dat was even wennen toen ik hier

voor het eerst kwam. Maar ik werk hier graag. We leveren hier een belangrijke bijdrage aan een betere wereld.”

Ideale proeftuin

Volgens cijfers van de FAO (de Voedsel en Landbouworganisatie van de VN) is wereld-

wijd bijna twintig procent van alle geïrrigeerde landbouwgrond in meerdere of mindere mate verzilt. Tegelijkertijd zorgt klimaatverandering voor hogere temperaturen en smeltende gletsjers. Regenpatronen worden grilliger en de doorstroom van rivieren neemt af. Boeren gebruiken daarom

noodgedwongen steeds zouter water om te irrigeren. Maar dat zout is ongezond voor planten, belemmert de opname van voedingsstoffen en blijft bovendien vaak achter in de bodem, die zo langzaam onbruikbaar wordt voor landbouw. In deltagebieden kan het percentage door zout aangetaste grond →

Zilte aardappels voor de toekomst

Door klimaatverandering stijgt de zeespiegel, waardoor landbouwgrond steeds zouter wordt. Om dat groeiende probleem voor te zijn, worden er op Texel alvast gewassen ontwikkeld die daar tegen kunnen: tomaten voor Egypte, aardappels voor Bangladesh. Nog niet heel lucratief, maar daar gaat het de onderzoekers niet om. “Er zijn belangrijker dingen dan geld verdienen.” Tekst Hans Wetzels Beeld Michael Rhebergen

→ door zeespiegelstijging zelfs oplopen tot vijftig procent, waarschuwt de FAO. Jaar na jaar gaan op die manier tussen de 250 duizend en 500 duizend hectare kostbare landbouwgrond verloren. Oprichter van Zilt Proefbedrijf Texel Marc van Rijsselberghe zag de sluimerende landbouwcrisis met lede ogen aan. Als eilandbewoner is hij gewend aan zout – op Texel kruipt de zee immers al sinds mensenheugenis onder de poreuze duinen van zand en schelpen door. Samen met de Amsterdamse Vrije Universiteit begon hij daarom in 2006 aan een uitgebreid wetenschappelijk veldonderzoek. Van Rijsselberghe wilde weten hoe voedselgewassen zich precies gedragen onder steeds zoutere omstandigheden, en Texel is de ideale proeftuin voor zijn experimenten. Drie van de dertig aardappelrassen waar hij mee begon, blijken het onder zilte omstandigheden prima te doen. Ook onder uien en wortels wordt een veel hogere zoutresistentie gevonden dan eerder aangenomen. Na afloop van de veldproeven gaat zijn Zilt Proefbedrijf Texel serieus van start. Naast een proefveld krijgt de nieuwe onderneming ook een klein productieveld, wijst financieel directeur Robin Konijn. In een grote loods op het erf staan stapels blauwe

kratten met producten als zelfgemaakte zee-wiermayonaise, klaar om naar winkels verscheept te worden. Sinds 2010 verkoopt Ekoplaza zilte aardappels en lokale restaurants gebruiken de verse zeekraal als smaakmaker. “Maar we verkopen die producten alleen op kleine schaal”, benadrukt Konijn. “Ze fungeren als uithangbord voor de zilte landbouw die we hier bedrijven. We proberen een idee te verkopen. Het wetenschappelijke onderzoek zelf is de kern van ons bedrijf.”

Zoutstress

Dat onderzoek vindt plaats op het kleine proefveld achter de duinen. Water uit een binnendijks gelegen zoutwatermeertje en een zoetwaterbassin wordt in een klein verdeelstation aan de rand van de akker gemengd in verschillende zoutconcentraties. Via druppelirrigatie wordt het zoute water vervolgens zorgvuldig verspreid over het in verschillende vakken verdeelde proefveld. De in de grond aangebrachte sensoren houden bij of de zoutconcentraties gedurende het experiment stabiel blijven. “Door aardappels bloot te stellen aan verschillende concentraties, hebben we kunnen uitvinden welke rassen gewoon

opbrengst blijven geven in verschillende zoute omstandigheden”, legt Robin Konijn uit. “Hetzelfde doen we nu met uien, bieten, voedergewassen en aardbeien. Na één groeiseizoen hebben we een goudmijn aan data beschikbaar over hoe planten zich gedragen onder zoutstress.” Konijn (47) komt oorspronkelijk uit de wereld van de accountancy, maar wilde meer met zijn leven doen. Inmiddels werkt hij alweer drie jaar voor Zilt Proefbedrijf Texel. Ongeveer 98 procent van het beschikbare water ter wereld is zout, laat hij op een kaart zien. Bijna driekwart van het overgebleven zoete water wordt opgeslurpt door de landbouw. En de verwachting is dat de

mondiale zoetwatervraag de komende dertig jaar nog eens met vijftig procent zal toenemen. “Wij weten nu welke aardappels zelfs in half zeewater nog oogst opleveren,” verduidelijkt Konijn enthousiast. “Het punt is dat de opbrengst van onze gewassen per definitie lager zal zijn dan die van conventionele gewassen. Daarom is het op de korte termijn niet lucratief om onderzoek te doen naar zilte landbouw. Terwijl we zo wel miljoenen hectares door verzilting aangetaste landbouwgrond weer geschikt kunnen maken om voedsel te verbouwen.”

Risicozones

De wereldwijde verzilting is vooral een bedreiging voor landen rond de evenaar en de droge binnenlanden van Azië. Wageningen University doet daarom sinds de jaren tachtig al onderzoek naar verziltingsproblematiek. Vaak gebeurt dat in samenwerking met Rijkswaterstaat, de ministeries van Infrastructuur & Milieu en Economische Zaken of land- en tuinbouworganisatie LTO. Konijn en zijn collega’s werken samen met het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, ontwikkelingsorganisatie ICCO en zelfs het Amerikaanse ontwikkelingsagent-

“Het wetenschappelijke onderzoek zelf is de kern van ons bedrijf”

schap USAID. Via deze kanalen willen zij de op Texel ontwikkelde landbouwproducten wereldwijd aan de man brengen. Regelmatig reizen medewerkers van het Proefbedrijf af naar landen als Bangladesh of Pakistan om ter plekke gewassen te testen. In Egypte zijn recent experimenten begonnen met zoutresistente tomaten. In Bangladesh is het Proefbedrijf vooral druk bezig met het voor lokale omstandigheden geschikt maken van aardappels in de steeds zouter wordende Gangesdelta. Toch valt ook West-Europa in de risicozone qua verzilting. Met name voor het laaggelegen Nederland is een stijgende zeespiegel gevaarlijk. In Nederland zelf is bodemverzilting een ‘voortschrijdend probleem’, constateert Wageningen al in een onderzoeksrapport uit 2011. In 2016 trekt ook LTO aan de alarmbel. De landbouworganisatie vraagt minister Schultz van Infrastructuur & Milieu expliciet om meer aandacht te schenken aan

de gevaren van verzilting. Vooral grote infrastructuurprojecten, zoals het uitdiepen van de sluizen bij IJmuiden, kunnen gevaarlijk zijn voor van zoet water afhankelijke boeren. Dorine Kea is wateradviseur bij LTO. Zij benadrukt hoe belangrijk het is voor de Nederlandse landbouw dat waterschappen over voldoende zoet water blijven beschikken om verziltende kustpolders door te spoelen: “Om zoute gebieden in de Nederlandse kuststrook zoet te houden, gebruiken waterschappen meestal rivierwater dat via de Rijn of de Maas ons land binnenkomt. In het voorjaar merken we dat het minder regelmatig regent en er minder rivieraanvoer van zoet water is. Sloten worden daardoor zouter, waardoor er schade aan gewassen kan ontstaan als boeren gaan irrigeren.” De Nederlandse voedselvoorziening zal niet snel in gevaar komen door die verzilting, benadrukt LTO. Maar in lage

“We proberen een idee te verkopen”

→ gebieden met veel exportgewassen kan de economische schade volgens Kea snel oplopen.

Zonnebloemen en rozen

Een van die gebieden is bijvoorbeeld de anderhalve eeuw geleden drooggelegde Haarlemmermeer, waar tegenwoordig veel sierbloemen geteeld worden. De familie van Timo Steenwijk bewerkt al vier generaties lang hetzelfde stuk grond in het polderdorpje Abbenes. Hij is de eerste die de overstap heeft gemaakt van voedingsgewassen naar de veel lucratievere bloementeelt. Zijn akkers staan vol met zonnebloemen en pioenrozen voor de Duitse markt. Midden tussen de bloemen borrelt, schijnbaar uit het niets, water omhoog. Een stuk droge, opengespleten kleigrond neemt een flinke hap uit het land. “Hier groeit dus niks meer”, wijst Steenwijk. Hij legt uit: “Doordat wij onder de zeespiegel zitten, zijn veel ondergrondse waterstromen zout. Meestal blijft dat water gewoon onder de grond. Maar op plekken waar de bovenste deklaag van klei zwak is, komt het naar boven. Niemand weet precies hoe dat werkt. Misschien dat er door zeespiegelstijging meer druk ontstaat aan de andere kant van de dijk en er daar door meer zeewater de polder in sijpelt. Hoe

dan ook zien we de laatste twintig jaar steeds meer van dit soort kwelplekken ontstaan.” Steenwijk probeert het zoute water af te voeren door geultjes te graven richting de sloot. Maar daardoor ontstaat er weer een ander probleem: “De sloten worden ook steeds zouter. Dat terwijl we in droge periodes van slootwater afhankelijk zijn om te kunnen irrigeren.” Ook de wetenschappers van het Proefbedrijf zijn in Abbenes langs geweest om te bekijken hoe erg het gesteld is met de verzilting in de Haarlemmermeer, en of er een testproject voor deze locatie verzonnen kon worden, vertelt Steenwijk. Maar door gebrek aan financiële middelen is dat destijds niet van de grond gekomen. “Met de grond zelf is niks mis hier”, zegt hij nadenkend. Een vliegtuig vliegt laag over de polder. “Boeren die tarwe of suikerbieten verbouwen, hoeven niet te irrigeren. Zij hebben dus ook geen last van het verziltende slootwater. Ikzelf maak me door bloemen te telen

gevoeliger voor verzilting. Het probleem is dat de grondprijs in de Haarlemmermeer steeds verder wordt opgedreven door de nabijheid van Schiphol. En bloemen zijn veel lucratiever dan de traditionele voedingsgewassen; die brengen gewoonweg te weinig op. Het effect van de verzilting in Nederland is vooral economisch. Misschien moet ik in de toekomst een andere markt opzoeken omdat het te zout wordt voor bloemen.”

Nijldelta

In een ruim bemeten traditionele ‘schapenboet’ op het Texelse platteland klappt Robin Konijn zijn laptop open. Er liggen folders op tafel. Buiten staan zoutresistente planten op een klein tentoonstellingsveldje in de wind. Later op de dag krijgen ze een groep vertegenwoordigers van het ministerie van Economische Zaken op bezoek. Robin Konijn schenkt een tweede kopje koffie in. “Onderzoekinstellingen en overheden kijken nu vooral naar hoe je zo snel mogelijk de opbrengst per hectare kunt vergroten. Dat zulk marktdenken een grote rol speelt in beslissingen over geld is begrijpelijk. Als je alleen naar de hectare-opbrengst kijkt, dan brengen onze gewassen inderdaad minder op. Maar er zijn belangrijker dingen in de wereld dan alleen geld verdienen, toch?” Het onderzoek dat op Texel wordt uitgevoerd vereist daarom vooral een visie voor de langere termijn, benadrukt Konijn. “Laatst zijn enkele collega’s op studiereis geweest naar Egypte. In de Nijldelta wonen zeventig miljoen mensen. Als de boel daar gaat verzilten en die mensen hebben niets meer te eten, dan heeft de wereld er nog een vluchtelingenprobleem bij. Onze gewassen kunnen eraan bijdragen dat die mensen niet hoeven te vluchten. Puur economisch gezien is investeren in ziltresistente gewassen niet rendabel, maar de verzilting komt er hoe dan ook aan. Nu aardappels ontwikkelen die daar tegen kunnen, is een heel simpele manier om toekomstige problemen in de wereld nu alvast op te lossen.”

Webtip Zilte teelt in Bangladesh

Hoe kunnen boeren in de delta van de Ganges zich voorbereiden op de toekomst? Zilt Proefbedrijf Texel reist af naar Bangladesh om proeven te doen met zoutresistente aardappels. Fotograaf Michael Rhebergen gaat met hen mee. Hou onze site in de gaten voor het vervolg op dit verhaal.

Jasper Putter (39)
Is: zelfstandig ondernemer
Missie: gezonde bomen niet kappen, maar verplanten met Bomenmakelaar

Wat is Bomenmakelaar? Een platform waarop mensen bomen kunnen aanbieden of zoeken. We zijn in september begonnen, de eerste bomen worden al op de website aangeboden. 300 beuken uit Overijssel bijvoorbeeld, die moeten wijken voor herstel van het heidelandschap. De vraag is groot, ook van commerciële partijen die volwassen bomen een mooie aanwinst voor hun bouwproject vinden.

Waarom hebben jullie dit platform opgericht? Bij bouw- en onderhoudsprojecten blijken er vaak bomen in de weg te staan. Meestal wordt dan gekozen voor kappen, maar wij wilden liever een andere oplossing zoeken. In de praktijk is het echter niet zo makkelijk om vraag en aanbod op elkaar aan te laten sluiten. Daarvoor was het zoekgebied gewoon te klein. Vandaar dat wij er nu landelijk in bemiddelen.

Is het niet makkelijker om gewoon nieuwe bomen aan te planten? Dat lijkt misschien zo. Toegegeven, het uitgraven heeft best wat voeten in de aarde. Maar een nieuwe boom heeft in de eerste jaren veel onderhoud en zorg nodig. Dan is het toch zonde om ‘m te kappen als ‘ie volwassen is? Een boom is zoveel meer dan alleen een stam met takken en blaadjes. Het is een heel ecosysteem, er groeit en leeft van alles in.

Waarom bestond zo iets eigenlijk nog niet? Die vraag krijgen we vaak. Het ligt ook zo voor de hand om bomen die ergens in de weg staan op een andere plek een tweede leven te geven. Het leuke is: er zijn nu al twee gemeenten die voortaan bij ieder project gaan kijken of ze gebruik kunnen maken van Bomenmakelaar. We hopen natuurlijk dat veel andere gemeenten hun voorbeeld volgen.

“Een boom is zoveel meer dan alleen een stam met takken en blaadjes”

Het hele jaar herfst

De gewone hanenkam of cantharel,
Cantharellus cibarius.

Overal zijn weer volop paddenstoelen. In Nederland vind je ze zelfs het hele jaar door, vertelt paddenstoelenjager Gerard Koopmanschap. Maar dat gaat veranderen.

Tekst Carolien Ceton Beeld Gerard Koopmanschap en Michel Beeckman

Een dikke twintig jaar geleden plukte hij in Zuid-Frankrijk zijn eerste cantharellen en eekhoorn-tjesbrood. Nu heeft Gerard Koopmanschap er zijn vak van gemaakt: paddenstoelen vinden, herkennen en opeten. “Paddenstoelen zijn lekker, maar ik vind zelf het zoeken eigenlijk leuker. Gewoon, lekker buiten. Het is wandelen met een doel.” Koopmanschap geeft les in het herkennen van en gericht zoeken naar eetbare paddenstoelen. “In die combinatie. Het is één ding om een gevonden paddenstoel een naam te geven, maar ik leer mensen ook het landschap te lezen. Veel paddenstoelen – preciezer gezegd: bospaddenstoelen – leven in symbiose met bomen, en dat zijn vaak hele specifieke symbioses. Als ik in een nieuw gebied kom en ik zie alleen maar dennen, weet ik al wat ik zou kunnen vinden. En wat zeker niet.”

Opmars

Bospaddenstoelen zijn aan een opmars bezig, al geruime tijd. In 2015 ging het volgens een rapport van het CBS nog slecht met de paddenstoelen. Tot de verbazing van enthousiaste zoekers. Koopmanschap: “Met z’n allen weten we allang dat het beter gaat, want dat zien we gewoon. Op paddenstoelen-communities op facebook komen dagelijks foto’s voorbij.” Het beste voorbeeld is de cantharel. “Die volg ik al een jaar of tien. Ik bezoek regelmatig groepjes cantharellen op dezelfde plekken, en die groepen worden met het jaar groter. Laatst ben ik op één plek vluchtig gaan tellen, ik kwam tot twee- ➔

> Met het eekhoortjesbrood, *Boletus reticulatus*, gaat het weer veel beter.

>> De roodnetboleet of *Boletus rhodoxanthus* komt steeds meer voor sinds de temperaturen stijgen in Nederland. Op de rode lijst van 1996 stond hij nog aangemerkt als ‘ernstig bedreigd’, inmiddels is hij twee categorieën gestegen naar ‘kwetsbaar’.

→ honderd exemplaren. Op een paar vierkante meter.” Die opmars danken we vooral aan een lagere stikstofuitstoot. “Bospaddenstoelen voorzien ‘hun’ bomen van stikstof. Toen er veel teveel stikstof in de grond en in de lucht zat, hadden die bomen de paddenstoelen dus niet meer zo hard nodig. Daarom zijn ze verdwenen.” De afname van stikstof is vooral te danken aan de quota die boeren zijn opgelegd, denkt Koopmanschap. “Denk aan het mestoverschot, dat in de jaren ’70 een hoogtepunt bereikte. Op een gegeven moment is dat gelukkig aan banden gelegd.”

Meer paddenstoelen betekent overigens niet dat iedereen ongeremd mag plukken. “Daar moet je om te beginnen toestemming voor hebben van de beheerder. Plukken doe je ook niet langs wandelpaden bijvoorbeeld, mensen willen er graag naar kijken. Maar vergeet niet dat een paddenstoel het vruchtlichaam is van een schimmel; uit onderzoek blijkt dat de schimmel zelf door het plukken niet geschaad wordt. Het is alsof je appels plukt van een appelboom. Natuurlijk moet je altijd wat paddenstoelen laten staan, zodat die hun sporen weer kunnen verspreiden.”

Trends

In Nederland zie je het hele jaar door paddenstoelen. “Met de voorjaars-

regens komen als eersten de morieljes uit de grond – die zijn het leukst om te vinden, omdat ze zich zo goed verstoppen. Vlak daarna komen paddenstoelen tevoorschijn die de rest van het jaar te vinden zijn, tot aan de vorst. Met ons vochtige zeeklimaat hebben we eigenlijk het hele jaar herfstige omstandigheden.” Maar dat gaat veranderen, denkt Koopmanschap. “We krijgen ook hier te maken met een ander klimaat. Vorig jaar was extreem droog, en in een droge zomer vind je geen paddenstoelen. Het lijkt erop dat dat een trend gaat worden. Paddenstoelen zoeken wordt weer echt iets voor de herfst.” Gelukkig was dat dit jaar anders. “Het was feest, vanaf april tot de vorst. Soms

vind ik wel tot in december paddenstoelen, omdat de winter maar niet inzet.” Ook dat is een trend: steeds hogere temperaturen. “Soorten die hier zeer zeldzaam waren omdat ze van een warmer klimaat houden, zie je nu steeds meer. Vooral boleten.” Koopmanschap zoekt zijn paddenstoelen ook in warmere streken als Griekenland en Noord-Italië. Dat laatste alleen als hij op vakantie is met zijn gezin. “Daar maken we dan wel afspraken over, anders loop ik de hele dag te zoeken. Ik kan niet anders. Meestal ga ik aan het eind van de dag nog even een paar uurtjes het bos in. Gelukkig gaat één van mijn dochters sinds kort altijd mee.”

Webtip

Lees meer over het hoe en waarom van de opmars van bospaddenstoelen op downtoearthmagazine.nl/goed-nieuws-milieu-bospaddenstoelen-komen-terug

De gewone morielje, *Morchella esculenta*.

“Morieljes vinden is het leukst, omdat ze zich zo goed verstoppen”

Ooit was hij presentator van een natuurprogramma, nu is hij Frankrijks nieuwe minister van Ecologische en Solidaire Transitie. Wie is Nicolas Hulot en hoe gaat hij Frankrijk vergroenen?

Tekst Anneke Verbraeke Beeld Jeanne

Menjoulet, Patrick Janicek, Carlos Felipe Pardo / Flickr

Het milieu van monsieur Hulot

Frankrijk klopt zich graag op de borst als groene voorloper van Europa. Boegbeeld is de nieuwe minister van Ecologische en Solidaire Transitie, Nicolas Hulot. In 2005 wist hij milieubescherming in de grondwet te krijgen, twee jaar later nam hij het voortouw voor een ecologisch pact en afgelopen juli kwam hij met een ambitieus milieuprogramma. Hulot noemt zich de hoeder van het klimaatakkoord en wil de Franse economie groener maken dan ooit tevoren. Wie is deze man? Is hij ‘zeldzaam naïef’ of ‘redder van de wereld’? Het gonst in Frankrijk op donderdag zes juli 2017. Nicolas Hulot heeft zojuist het programma gepresenteerd dat tot 2050 invulling moet geven aan het Franse milieubeleid. Voor- en tegenstanders vallen over elkaar heen om commentaar te geven. Zijn critici vinden dat de analyse wel klopt, maar dat het ontbreekt aan concrete maatregelen voor de lange termijn. Zijn voorstanders zien in het programma vooral de bevestiging

dat Frankrijk op milieugebied vooroploopt. Wat Hulot van plan is: er zullen in Frankrijk, een van Europa’s grootste autoleveranciers, vanaf 2040 geen diesel- en benzineauto’s meer verkocht worden. Ook komt er subsidie op schone auto’s. Vanaf 2040 wordt er geen olie of gas meer gewonnen uit Franse bodem. Over dertig jaar moet het land CO₂-neutraal zijn. De komende jaren worden zeven miljoen gebouwen geïsoleerd en gaan 17 (voornamelijk oudere) kernreactoren dicht. Ook wil Hulot de import van palmolie en niet-duurzame soja aan banden leggen. Alles bij elkaar wil hij vijftig miljard euro uittrekken voor milieumaatregelen.

Monsieur Hulot

Hulot komt uit een kleurrijke familie. Zijn vader was goudzoeker in Venezuela; zijn opa

is de hoofdpersoon in Jacques Tati’s beroemde komische film *Les vacances de Mr. Hulot*. Nicolas zelf studeert fotografie en reist onder meer naar Zuid-Afrika, voormalig Rhodesië en Guatemala. Hij wordt presentator van het tv-programma *Ushuaia*. Dat groeit uit van een avonturenserie, met hem als stoere presentator, tot een echt groen programma. Dankzij *Ushuaia* wordt Hulot de officieuze woordvoerder van de milieubeweging in Frankrijk. Hulot begint een eigen stichting, die tegenwoordig *la Fondation pour la Nature et l’Homme* heet. Gaandeweg spreekt hij zich meer uit over het milieubeleid van Frankrijk. Het ver-

baast niemand dat hij in 2002 door de toenmalige president Jacques Chirac wordt gevraagd om minister te worden. Hij weigert, is er naar eigen zeggen nog niet aan toe. Wel krijgt hij het voor elkaar dat in 2005 het fundamentele recht op bescherming van het milieu in de Franse grondwet wordt opgenomen. Sindsdien is zijn bijnaam ‘de man die de wereld wil redden’.

Schouderklopje van Gore

Bij de presidentsverkiezingen in 2007 onder tekenden alle kandidaten – behalve Marie Le Pen van het ultrarechtse Front National – een door Hulot opgesteld ecologisch pact. Het pact leidt tot een nationaal milieuplan dat enkele jaren later in wetgeving wordt verankerd. President Nicolas Sarkozy, die Hulot ook al graag als minister had gehad, krijgt er een schouderklopje voor van Al Gore. In 2012 is Hulot als Frankrijks speciale gezant ter bescherming van de aarde nauw betrokken bij de voorbereidingen van de klimaatop in Parijs, COP21. Frankrijk grijpt de conferentie aan om reclame te maken voor haar eigen milieubeleid. Na de aanslagen in Parijs geldt tijdens de top de noodtoestand,

die onder andere gebruikt wordt tegen klimaatactivisten. Hulot laat zich daar niet publiekelijk over uit, maar stelt dat “de hele wereld in een noodtoestand verkeert vanwege het klimaat”. Pas dit jaar, nadat hij voor de vierde keer gevraagd is, wordt Hulot milieuminister.

Solidaire transitie

Afgelopen september presenteert Hulot ‘Solidariteit voor het klimaat’, een pakket van vier milieumaatregelen dat volgens hem alle Fransen – maar vooral de gezinnen met een laag inkomen – de kans te geeft ‘mee te doen met de strijd tegen de klimaatverandering en de luchtverontreiniging’. Hoe de minister van Ecologische en Solidaire Transitie verder invulling wil geven aan solidariteit, blijft vooralsnog redelijk vaag. Op zijn website krijgen de meeste acties het vlaggetje ‘ecologie’ mee, slechts een enkele keer staat ‘solidariteit’ aangevinkt. Het solidaire aspect staat bij hem volledig in dienst van de ecologie: samen werken aan het redden van de wereld. Wat gaat er bijvoorbeeld gebeuren met werknemers die geraakt worden door de transitie? Als Hulot in juli de sluiting van

een deel van de kerncentrales aankondigt, steekt een storm van kritiek op bij de vakbonden. Zij berekenen dat daardoor zeventig- tot honderdvijftigduizend banen op de tocht komen te staan. Ze vinden het ‘verraad’ van een regering die stelt dat werkgelegenheid een prioriteit is. Even lijkt er minder animo te zijn voor grootschalige acties dan onder vorige presidenten. President Macron heeft er tijdens zijn verkiezingscampagne immers geen geheim van gemaakt van zijn plannen Frankrijk economisch te willen reorganiseren, het ontslagrecht te willen versoepelen en de vakbonden minder macht te geven. Desondanks gaan in oktober zo’n twee- tot vierhonderdduizend ambtenaren de straat op. Zij vinden de voorgestelde modernisering – lees: inkrimping – een aanval op hun bestaan. Frankrijk telt zo’n 5,4 miljoen ambtenaren, goed voor ongeveer twintig procent van de werkgelegenheid.

Vies geld?

Ook als ‘groene held’ is Hulot niet onbesproken. *Le Canard Enchaîné* onthult dat Hulots stichting projecten uitvoert voor onder meer het elektriciteitsbedrijf EDF en het water- ➔

→ bedrijf Veolia – in Nederland vooral bekend van bus- en treintransport. Hulots stichting ontvangt daarvoor in totaal ruim anderhalf miljoen euro. Milieuactivisten schreeuwen moord en brand, want wat moet Hulot met de EDF die notabene bijna al zijn elektriciteit met kernenergie produceert? Hulot haalt zijn schouders erover op: “Als je niet de dialoog met het bedrijfsleven aangaat, kom je nooit verder. Als mijn stichting heeft bijgedragen aan een beter Frankrijk, dan is dat omdat wij *alle* middelen aanwenden.” Nog een ander bedrijf van Hulot komt hem op kritiek te staan: École Conseil, dat de merchandise voor zijn tv-programma doet. Het verkoopt onder meer een verre van milieuvriendelijke shampoo, die al in 2006 door Greenpeace op de rode lijst van gevaarlijke chemische producten werd geplaatst. De door École Conseil verkochte deodorant bevat stoffen die de hormoonhuishouding in de war kunnen sturen. Dit soort producten leveren École Soleil sinds 2000 minstens een half miljoen per jaar op.

Eigen biodiesel eerst

Ook zijn maatregelen vallen niet allemaal even goed. Hulot wil de import van palmolie aan banden leggen; hij vindt het ‘schizofreen’ dat bedrijven hun CO₂-uitstoot moeten verlagen, terwijl er niets gedaan wordt aan de grootschalige boomkap. Bovendien wordt ongeveer de helft van alle palmolie in Europa gebruikt voor het bijmengen in diesel, omdat de brandstof dan minder vervuילend zou zijn. Het komt hem niet alleen op forse kritiek te staan van Maleisië en Indonesië, de grootste palmolieproducenten, maar er worden ook vraagtekens gezet bij de groene intenties van zijn plan. Door Annie Schrijer-Pierik (CDA) bijvoorbeeld, lid van de Europarlementaire commissie voor Milieu en Gezondheid. Uit een rapport van de Europese Commissie blijkt namelijk dat de productie van biobrandstof drie keer zoveel CO₂-uitstoot veroorzaakt als gewone diesel. Toch is Frankrijk niet tegen

biodiesel; zij wil juist méér biodiesel. Alleen niet van palmolie, maar van eigen gewassen, zoals koolzaad. “Omdat Frankrijk daar zelf veel geschikte landbouwgrond voor heeft”, zegt Schrijer-Pierik. Ook de Franse inzet voor een lagere CO₂-uitstoot vindt ze gemakkelijk: “Frankrijk heeft veel kerncentrales, die stoten nu eenmaal geen CO₂ uit.”

Verkapte sanering

Toch voorzien Hulots plannen ook in de sluiting van een derde van de kerncentrales in Frankrijk. Het land telt nu 58 centrales die driekwart van de benodigde elektriciteit leveren. Na de sluiting leveren de resterende kerncentrales nog maar de helft van alle stroom. De andere helft moet worden overgenomen door milieuvriendelijke oplossingen als zonne-energie, aardwarmte en het winnen van methaangas. Want Hulot, een overtuigde tegenstander van kernenergie, wil ook stoppen met de gas- en kolen-centrales. Het lijkt een fikse ingreep, maar die beslissing werd al genomen door de vorige president, François Hollande. Hollande kon dat besluit nemen omdat de invloed van de ooit oppermachtige nucleaire industrie inmiddels flink is afgenomen. De afbrokkeling begon rond 2005 en de Franse milieubeweging heeft daar – met Nicolas Hulot voorop – beslist een rol in gespeeld. Daarna werd het inzakken van de Franse nucleaire staats-

industrie een handje geholpen door de kernramp in Fukushima in 2011. Met name Areva, de Franse uraniumleverancier, kwam daardoor in zwaar weer. De sluiting van de Franse centrales is daarom eigenlijk een verkapte sanering: Areva lijdt al jaren verlies en wordt nu deels ontmanteld. Elektriciteitsleverancier EDF zal een deel van Areva overnemen. En dat kan vrij geruisloos: beide bedrijven zijn grotendeels in handen van de overheid.

Zeldzaam naïef

De nieuwe minister van Ecologische en Solidaire Transitie wordt ook als persoonlijkheid niet door iedereen als aanwinst gezien. Zo vindt Fabrice Nicolone, journalist van onder meer *Charlie Hebdo*, dat Hulot ‘zeldzaam naïef’ is. Volgens Nicolone is Hulot al 25 jaar bezig met het milieu, was hij bevriend met vele presidenten, maar heeft hij desondanks al die jaren weinig kunnen veranderen. Ook van rechts krijgt Hulot stevige kritiek. Het verwijt is dat hij, in het spoor van de Club van Rome, een eind wil maken aan de economische groei. Gil Rivière-Wekstein, oprichter van het blad *Agriculture & Environment* is er duidelijk over: “Met Nicolas Hulot gaan we terug naar een politiek van economische vergissingen en willekeur. Die stonden aan de basis van een dramatische toelgang van de regionale industrie, groei van de

Solidariteit voor het klimaat

Hulots pakket kent vier maatregelen:

- 1. een bonus van 500 tot 1000 euro voor Fransen die hun vervuilende auto van voor 1997 inruilen voor een nieuwe auto of een tweedehandsauto uit de twee schoonste klassen. Voor de laagste inkomens wordt de bonus zelfs verdubbeld. Wie wil overstappen op een elektrische auto krijgt een extra bonus van 2500 euro, bovenop een al bestaande bonus van 6000 euro.
- 2. een bijdrage in de energiekosten van gemiddeld 150 euro per jaar via een energie-cheque voor de allerlaagste inkomens.
- 3. een snelle bonus voor woningisolatie: het geld wordt overgemaakt zodra de verbouwing klaar is. Iets waar volgens Hulot vooral de gezinnen met een laag inkomen baat bij hebben.
- 4. een bijdrage van maximaal 3000 euro voor het vervangen van oliegestookte door meer milieuvriendelijke ketels. Ook dit komt vooral ten goede aan de mensen met een laag inkomen.

“Frankrijk is niet tegen biodiesel, omdat ze daar zelf veel geschikte landbouwgrond voor heeft” – Annie Schrijer-Pierik

werkloosheid, en een exponentieel toenemende schuld”, schrijft hij in *Les Echos*. Hulot weert die kritiek af. Er is te lang gedacht dat overdaad de norm is; het is tijd dat wij soberder gaan leven – vindt Hulot. De circulaire economie is daarom een van de pijlers van zijn programma. Hij belooft in 2018 een stappenplan te presenteren voor de transitie naar een intelligente, circulaire economie.

Europa

Wat hij eerder voor elkaar kreeg met de Franse grondwet, wil Hulot nu voor heel Europa doen: de bescherming van het milieu in wetgeving vastleggen. Maar in het Europese Parlement is van die voortrekkersrol weinig te merken, zegt Europarlementariër Schrijer-Pierik: “De Franse leden leggen niet specifiek veel nadruk op milieu, klimaat of circulaire economie. Ze houden zich vooral met andere dingen bezig. Natuurlijk is er het

klimaatakkoord van Parijs. Maar dat is niet de verdienste van de Fransen: zij waren toevallig de gastheer.” Schrijer-Pierik concludeert: “De Fransen zijn vooral koploper wanneer het ze goed uitkomt.” Over Hulots programma is ze sceptisch: “Wanneer het veel banen zou kosten en de vakbonden komen in het geweer, krabbelt de Franse regering waarschijnlijk terug.” Hulot ontvangt er niet aan om met de in Frankrijk nog altijd oppermachtige bonden om tafel te gaan zitten. Dat wordt interessant, want het solidaire aspect van Hulots programma gaat vooralsnog over burgers en gezinnen, minder over werknemers.

Struikelen

Zijn talent voor samenwerking wordt onder tussen concreet op de proef gesteld met het nieuwe internationale vliegveld dat bij Notre-Dame-des-Landes moet komen, vlak bij Nantes. Het is een hoofdpijndossier waar

Hulot over zou kunnen struikelen. Milieuactivisten en regering staan hier al jaren lijnrecht tegenover elkaar. Vorige regeringen wilden een nieuw vliegveld, de milieuactivisten waren mordicus tegen, inclusief Hulot. Hij was nog geen twee dagen minister toen er een andere oplossing ter tafel kwam: geen nieuw vliegveld maar uitbreiding van het bestaande vliegveld van Nantes. De milieubeweging houdt zich stil en voorstanders van het nieuwe vliegveld dreigen al met juridische stappen. Dit zal waarschijnlijk niet het laatste hoofdpijndossier zijn waar Frankrijk’s groene held zich op moet bewijzen. Maar iemand die al 25 jaar bezig is met het milieu, heeft in ieder geval een lange adem. □

“Als je niet de dialoog met het bedrijfsleven aangaat, kom je nooit verder” – Nicolas Hulot

Hoe duurzaam is een duurzaam elektriciteitsnet?

Het potentieel van wind- en zonne-energie is groter dan de energievraag van industriële samenlevingen. Maar het probleem is dat deze energiebronnen niet altijd beschikbaar zijn. Om te verzekeren dat het aanbod altijd aan de vraag naar energie kan voldoen, heeft een elektriciteitsnet op basis van wind en zon heel veel extra infrastructuur nodig. Hoe duurzaam is een duurzaam elektriciteitsnet eigenlijk?

Om altijd aan de energievraag te voldoen, kunnen we vier dingen doen. Ten eerste zouden we kunnen rekenen op een reservecapaciteit van klassieke elektriciteitscentrales die op fossiele brandstoffen draaien. Ten tweede kunnen we veel meer windturbines en zonnepanelen plaatsen, zodat er zelfs bij bewolkt weer en bij lage windsnelheden voldoende hernieuwbare energie is. Ten derde kunnen we geografisch verspreide hernieuwbare energiecentrales met elkaar verbinden, zodat de variaties in elektriciteitsproductie worden uitgevlakt. Tot slot kunnen we overtollige stroom opslaan voor gebruik op momenten dat zon en wind het laten afweten.

Het probleem is dat elk van deze strategieën de duurzaamheid van een 'duurzaam' elektriciteitsnetwerk ondermijnt, zelfs als ze met elkaar worden gecombineerd. Als de energie die nodig is voor het bouwen en onderhouden van de extra infrastructuur mee in rekening wordt gebracht in een levenscyclus-

analyse, dan zou elk van de elektriciteitsnetwerken met alleen maar windturbines en zonnepanelen grofweg net zo CO₂-intensief zijn als het nu bestaande elektriciteitsnetwerk. De noodzaak om het hele systeem zo groot te maken dat het altijd stroom kan leveren, is bovendien kostbaar. Het verhoogt de financiële investering en ook de tijd die het kost om een overgang te maken naar hernieuwbare energie.

De vijfde strategie

Dat wil niet zeggen dat een duurzaam elektriciteitsnet op basis van wind en zon onmogelijk is. Er is een vijfde strategie, die niet probeert om het aanbod aan de vraag aan te passen, maar daarentegen probeert om de vraag af te stemmen op het wisselende aanbod van wind- en zonne-energie. In dit scenario wordt hernieuwbare energie ideaal gezien alleen maar gebruikt als de zon schijnt of de wind waait. Als we daarin zouden slagen, dan zou er helemaal geen nood zijn aan energieopslag, reservecapaciteit, of een overgedimensioneerde transmissie- en generatiecapaciteit. In feite zouden pas dan de nu bestaande levenscyclusanalyses van zonne-energie en windenergie geldig zijn.

Deze strategie was heel gewoon in vroegere tijden. Voor de Industriële Revolutie waren industrie en transport grotendeels afhankelijk van variabele hernieuwbare energiebronnen. De

Windmolens en zeilboten werkten alleen maar als het waaide

variabiliteit werd in grote mate opgelost door het aanpassen van de vraag naar energie. Bijvoorbeeld: windmolens en zeilboten werkten alleen maar als het waaide. In een volgende column zullen we zien dat dezelfde strategie ook succesvol kan worden toegepast op moderne industrie en goederen-transport.

Kris De Decker is oprichter van *Lowtech Magazine* en geeft ons elk nummer feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving.
www.lowtechmagazine.be

Mensen & de Activist

Janneke Bazelmans (43)
Is: milieujurist en auteur van *Verkapt*
Missie: palmolie uit ons voedsel

Je schreef *Verkapt*, een thriller over palmolieplantages in Indonesië. Wat is daar spannend aan? In Indonesië wordt in rap tempo regenwoud gekapt om palmolieplantages aan te leggen. Ik heb daar jaren onderzoek naar gedaan, ook ter plaatse, vermomd als backpacker. Het is een gevaarlijke business waar ze niet blij zijn met pottenkijkers. Maar de teksten die ik er als jurist over schrijf, worden niet door mijn moeder en mijn buurman gelezen. Daarom besloot ik er een toegankelijk, spannend boek over te schrijven.

Waarom wil je dat mensen weten wat daar gebeurt? Omdat ik het vreselijk onrechtvaardig vind. Aan de andere kant van de wereld worden regenwouden gekapt voor palmolie die hier als goedkoop vulmiddel wordt gebruikt. In 50 tot 60 procent van de producten in de supermarkt zit palmolie, terwijl het helemaal niet thuishoort in dingen als chocoladepasta en pindakaas.

Krijg je veel reacties op je boek? Ontiegelijk veel. Mensen sturen me de hele dag door foto's van producten zonder palmolie. Zo'n boek blijkt een goede manier om bewustwording te creëren. Als lezer heb je dat niet zo door omdat je gewoon een spannend verhaal leest. Maar als je het uit hebt, weet je echt veel over de palmolie-industrie.

Eet je zelf nog wel eens iets met palmolie? Nee, bij ons thuis komt het er niet meer in. In het begin is het even zoeken, maar daarna is het niet moeilijk meer. Met de organisatie PalmolieVRIJ beginnen we op 1 november een food challenge: een maand lang dagelijks tips om palmolie uit je winkelmandje te bannen. Zo hoeft niet iedereen zelf het wiel uit te vinden.

"Bij mij thuis komt palmolie er niet meer in"

Steile bergen beklimmen

Een jongen uit de stad brengt iedere zomer in de bergen door. Hij sluit vriendschap met een jongen die daar voor de koeien zorgt. Ze groeien op, en dit boek beschrijft hun wel en wee. Dat zou je kunnen zeggen, en het klopt. En toch is het niet waar. Het boek *De acht bergen* overstijgt zulke feiten, het reikt hoger, vele malen hoger. Je zou kunnen zeggen dat het over bergen gaat. Over de Monte Rosa, in de Italiaanse Alpen. Over gletsjers, beekjes, rotsen. Ook dat klopt. En toch doet ook dat geen recht aan het verhaal.

Misschien gaat het vooral over het gevoel dat je bekruipt als het hard regent, bijvoorbeeld op het strand, hier in ons eigen Nederland, met een striemende wind die je geen ruimte biedt. Je kunt er niets tegen beginnen; voor dit natuurgeweld stel je niets voor. Je staat rechtop, je hebt het koud, je bent kletsnat. Je kunt geen kant op, en je voelt je ... thuis.

Paolo Cognetti schrijft met de rust van iemand die gewend is steile bergen te beklimmen. Kalm en gestaag, met oog voor detail. Hij hoort het als er water onder de keien stroomt; hij voegt zich naar het ritme van seizoenen. Hij is er, uit ervaring, van doordrongen dat de berg altijd het sterkst is en dat het lot nooit met zich laat marchanderen.

Soms, als ik ergens in de natuur loop, kom ik mensen tegen die daar immuun voor lijken te zijn. Mensen die lachend, met een sandwich in de hand, de wilde dieren tegemoet lopen. Of op gympies de berg op gaan en klagen als daarboven geen patatkraam staat. Mensen die diep onder zeeniveau wonen en zeggen dat een overstroming hen nooit overkomen zal. Dat zijn de mensen die zeggen dat natuur altijd gecompenseerd kan worden. Dat het allemaal niet zoveel voorstelt, in ons land.

Die mensen snap ik niet. Ze maken soms dat ik me wat verloren voel. Alleen al daarom ben ik blij dat ik dit boek heb mogen lezen. Cognetti toont de wereld meer zoals die is. Met vrienden die elkaar het beste gunnen, die zich intens verweven voelen met de natuur om hen heen. In voorspoed en in tegenspoed; in leven, liefde en de dood. Heel *down to earth*.

Thomas van Slobbe

De acht bergen. Paolo Cognetti
De Bezige Bij, 2017.
ISBN 978 90 234 6641 3. 240 pagina's.
Prijs €19,99.

PUBLICATIES

Was die niet uitgestorven?

Over de hele wereld zijn wetenschappers bezig om uitgestorven diersoorten en planten weer tot leven te wekken. Van Amerikaanse trekduif tot oeros, van gouden pad tot Pyreneese steenbok. De Zweedse onderzoeksjournalist Torill Kornfeldt ging op zoek naar het hoe en waarom hiervan. Wie zijn deze wetenschappers? En wat als het ze lukt? Een boek over een intrigerende manier om biodiversiteitsverlies te keren. Nu in het Nederlands vertaald.

De terugkeer van de mammoet, Torill Kornfeldt. De Geus, oktober 2017. ISBN 9789044538403. 256 pag. Prijs: €19,99.

Spoorzoeken

Het Duitse lijntje was ooit een spoorlijn die Boxtel en het Duitse Wesel met elkaar verbond. Nu is de verlaten lijn overgenomen door de natuur. In dit boek worden historische verhalen over gebeurtenissen op dit spoor afgewisseld met een blik op het nu, telkens verteld door de ogen van een kind.

Voor kinderen en volwassenen die weg zijn van treinen, geschiedenis en natuur. Mede tot stand gekomen dankzij de vereniging voor natuureducatie IVN.

Groene stoom, Gerard Sonnemans. Uitgeverij Menuet, september 2017. ISBN 9789491707131. 174 pag. Prijs: €14,95.

Bloeiende woestijn

In de jaren '70 begon Egyptenaar Ibrahim Abouleish met een missie: de woestijn veranderen in een groene oase, waar mensen met allerlei achtergronden kunnen wonen en werken. Dit groeide uit tot Sekem, waar inmiddels tweeduizend mensen leven, wereldwijd gezien als een voorbeeldproject. In deze autobiografie vertelt Ibrahim over zijn leven en zijn missie. Met veel beeld in kleur en zwart-wit. Nu in het Nederlands vertaald.

Sekem, sociaal ondernemen brengt de woestijn tot bloei. Ibrahim Abouleish. Jan van Arkel, september 2017. ISBN 9789062240302. 208 pag. Prijs: €24,95.

BIOSCOOP

Foto: ©2017 Paramount-Pictures

IDFA opent ogen

Ook dit jaar zijn er op IDFA weer films die ontroeren, je leven verrijken en oproepen tot reflectie. Zo ziet de jonge Jane Goodall, in de film *Jane*, tijdens haar eerste veldonderzoek in het oerwoud van Tanzania een chimpansee termieten vangen met een takje. Het werd wereldnieuws dat mensen niet de enigen zijn die gereedschappen gebruiken. Opmerkelijk dat de mens in 1960 zichzelf nog zo hoog boven de dieren verheven voelde. *Jane* laat ook zien hoeveel natuurfilms (en natuurlijk wetenschappers als Goodall) hebben bijgedragen aan onze kennis van de natuur. Wie zich bewust is van de wonderen van Moeder Natuur, moet er toch wel respect voor krijgen? Ook *The Ancient Woods* heeft dat effect; poëtische 'slow cinema' zonder een commentaarstem die voortdurend je eigen gedachten en observaties in de weg zit (sorry, David Attenborough!).

Natuurlijk heeft IDFA ook films die woede en verontwaardiging oproepen, zoals *Eating Animals*, gebaseerd op Jonathan Safran Foers bestseller. Daarin zien we klokkenluiders en activisten die proberen de problemen rond de grootschalige vleesproductie aan te kaarten. De terrorismewet zit ze daarbij behoorlijk in de weg: in of rondom de vleesfabrieken mag niet worden gefilmd. Werkelijk onverdraaglijke undercoverbeelden maken duidelijk waarom. Een dierenarts wiens leven geruïneerd is sinds hij uit de school klapte, kan zich inmiddels niet meer voorstellen dat hij hier ooit aan meewerkte. Hij verwoordt het zo: het is alsof je een bril opzet en ineens alle ellende en onrecht ziet. Precies die rol proberen meer IDFA-documentaires te spelen: de ogen van het publiek openen. Zoals de verbijsterende onderzoeksdocumentaire *Dead Donkeys Fear No Hyenas*, over de verwoestende invloed die de wereldwijde honger naar landbouwgrond heeft op Ethiopië. Buitenlandse investeerders produceren daar steeds meer voedsel en toch stijgt het aantal inwoners dat afhankelijk is van voedselhulp. Waarom wordt al dat eten naar rijke landen geëxporteerd? Waarom staan we toe dat de slachtoffers van landroof hun waardigheid, levensonderhoud en zelfstandigheid kwijtraken? Waarom geeft de Wereldbank zoveel ontwikkelingsgeld aan een 'democratische' regering die, volstrekt ongeloofwaardig, een dikke 90 procent van de stemmen kreeg?

Tot slot kun je naar IDFA voor het langverwachte *An Inconvenient Truth 2*. Niet zozeer een film die boos maakt, maar eentje die laat zien dat één individu het verschil kan maken. Oké, dat individu heet dan wel Al Gore, de voormalige vice-president van een van de machtigste landen van de wereld. Maar toch.

Wendy Koops

IDFA, van 15 t/m 26 november in Amsterdam. *An Inconvenient Truth 2* gaat op 23 november in roulatie.

TELEVISIE

Collegebanken

Wie had er gedacht dat Frans Lanting en Naomi Klein ooit in hetzelfde rijtje zouden staan als Tom Dumoulin, Gloria Estefan, André van Duin en Yotam Ottolenghi? Allen zijn deze herfst te gast in het programma *College Tour*. Hierin interviewen honderden Nederlandse studenten onder leiding van presentator Twan Huys een spraakmakende gast uit binnen- of buitenland – wat meestal leidt tot inspirerende televisie. Frans Lanting werkt al 40 jaar als natuurfotograaf, waarbij ook de invloed van de mens op onze planeet aan bod komt. De activistische journalist Naomi Klein is een boegbeeld voor iedereen die sceptisch staat tegenover globalisering, neoliberalisme en de fossiele industrie. In ieder geval twee afleveringen die de moeite waard zijn.

College Tour, 10 november Frans Lanting, 17 november Naomi Klein, beiden om 21.05 uur op NPO 2.

BIOSCOOP

Gekke koeien

Zijn nog geen dertig melkkoeien zijn alles voor de jonge boer Pierre. Als hij ontdekt dat een van hen besmet is met de gekkekoeienziekte, besluit hij dat stil te houden. Het idee dat ze anders de hele kudde komen ruimen, is onverdraaglijk. Dan wordt er nog een koe ziek. *Petit Paysan* laat zien hoe diep het verlies van hun vee er bij boeren in hakt. Gemaakt door een Franse boerenzoon, gefilmd op de boerderij van zijn ouders.

Petit Paysan, vanaf 23 november te zien.

TELEVISIE

Vloek of zegen

Hoe gaan Nederlanders om met de gevolgen van de gaswinning? Met oog voor de aard van de Groningers zet de documentaire *Geschenk uit de bodem* de verschillende belangen en perspectieven scherp tegenover elkaar. Vol ontluiserende beelden, onder andere van de trainingen die bouwvakkers krijgen om te kunnen dealen met de emoties van de bewoners wiens door gasbevingen aangetaste woningen ze komen slopen. Ook mooi archiefbeeld van de reacties indertijd van de bevolking op de overgang op gas: voor velen was het een zegen. Weg met die vieze kolen, waar je steeds mee moest sjouwen!

Geschenk uit de bodem, 4 december om 20:30 uur op NPO2.

#DrawTheLine

Strijd mee tegen ontbossing

Grote palmoliebedrijven breiden steeds verder uit ten koste van het tropisch regenwoud. De mensen en dieren die er leven zijn hier de dupe van en het klimaat lijdt eronder.

Samen kunnen we het regenwoud redden. We gaan de strijd aan tegen palmolie en vragen de Europese politiek om nieuwe regelgeving. Daar kan jij bij helpen.

Teken de petitie op
trekdegrens.nl

milieudefensie
anders kijken, anders kiezen

Walnotenhoningtonaart

Het Nederlandse platteland is tegenwoordig een ecologische woestijn, maar kan weer een natuurrijke oase worden met één woord: diversiteit. Mits dat woord met de nodige praktijk wordt gepaard, uiteraard. Niet één soort gras in de weilanden, maar heel veel verschillende soorten, plus bloemen en kruiden. Niet voornamelijk gras en maïs, maar veel meer granen; gerst, rogge, boekweit, spelt. Niet alleen éénjarige gewassen, die elk jaar weer vragen om ploegen, zaaien en onkruid wieden. Maar meerjarige struiken en bomen, die na één keer planten jarenlange oogsten gaan leveren. Waaronder bijvoorbeeld notenbomen.

Met die noten kunnen we dan ook mooi werken aan de eveneens nodige 'eiwittransitie', zoals dat in beleidstaal tegenwoordig heet: minder dierlijke eiwitten eten, meer plantaardige. Worden we ook nog eens gezonder – van het Voedingscentrum moeten we meer noten eten. Notenbomen aanplanten dus. Zoals *Juglans regia*, koninginnen van het Nederlandse landschap. Na wat aanloopjaren kun je er ook nog eens meer mee verdienen dan met gras voor de koeien, rekende een notendeskundige eens uit. Diversificatie, daar heb je dat woord weer – ook in economische zin.

Her en der schiet de Nederlandse notenbeweging uit de grond, inclusief mooie *food start-ups*. Zo heb je oliemolen Kleine Muyl: daar kun je je walnoten brengen, krijg je ze als notenolie weer terug. Nu blijkt dat proces allerlei bijproducten te leveren die ook culinair interessant zijn. Zo kun je smakelijke en ook nog eens oergezonde thee zetten van de schotjes die de noten in de bolster gescheiden houden. De pulp die overblijft van het notenpersen, kun je in brood verwerken, of je kunt er koeken van bakken. En dan hadden we het nog niet eens over de groene (onrijpe) walnoten waar ik portachtige notenwijn van maak, en een gepekeld, zoet-zure, pikzwarte borrel-lekkernij. Het notenblad levert een natuurlijk insectenwerend middel: je en met de gekraakte, overgebleven houtige bolsters kun je de kachel aanmaken. Wat een DIVERSITEIT!

Wel is het zo dat 2017 in Oost-Nederland een dramatisch slecht notenjaar is vanwege de late nachtvorst, afgelopen april, die de schitterende katjes van de notelaars deed bevriezen. Een oplossing voor dat probleem? Diversiteit. Niet afhankelijk zijn van één soort notenboom, maar van uiteenlopende rassen, die elk hun eigen bloeitijd hebben. Ook zwarte walnoot en Japanse hartnoot aanplanten dus. Diversificatie op onderstaand recept (hazelnoten, pecannoten) is ook toegestaan!

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michiellbussink.nl

Recept

Service | Recept

Notenhoningtonaart

- 200 gram bloem
- 200 gram suiker
- 100 gram honing
- 140 gram koude boter + wat voor het invetten
- 250 gram walnoten
- 2 deciliter slagroom
- 2 eieren
- 1 theelepel koekkruiden
- zout

Zeef de bloem met 100 gram suiker en wat zout boven een kom. Snijd de boter in hele kleine stukjes door de bloem en roer er drie eetlepels koud water door. Kneed tot een samenhangende bal. In plaats van snijden en roeren, kan dit ook in één keer met alle ingrediënten in de keukenmachine gedaan worden. Druk het deeg in een lage taartvorm, dek af met folie en zet een uurtje in de koelkast. Maal 200 gram van de noten fijn in een notenmolentje of keukenmachine. Hak de overige noten grof. Roer de rest van de suiker, de honing, slagroom, eieren en koekkruiden door de noten. Giet het mengsel over het taartdeeg en bak zo'n drie kwartier op 180 °C.

Low impact lezen doe je zo

Het is herfst. De dagen worden snel korter. Tijd om 's avonds lekker met een kop thee en een boek op de bank te kruipen. Maar hoe lees je nu low impact en energiezuinig? Kies je voor de geur van pasgedrukte letters op versgeperst papier? In de ruilboekenkast staat misschien wel een pareltje op je te wachten. Of past een hele boekenkast op één e-reader beter bij jou?

Splinternieuw Boek

Het ene boek is het andere niet. Het soort papier, de inkt en de afstand tussen de consument en de drukker spelen natuurlijk een cruciale rol in de impact van een boek. Ook de opmaak (de vorm, woorddichtheid) is bepalend voor de uitstoot van het boek. En dan nog de inhoud. Er is het soort boeken dat je in je boekenkast zet en nog jarenlang met veel plezier inkijkt (bijvoorbeeld een kookboek). Er zijn ook boeken waar je na één keer lezen wel weer vanaf wilt, zoals die lekker

snelle roman die zelfs in een rumoerige trein nog makkelijk wegleeft.

Voordelen: Het echte boekgevoel. De batterij raakt niet leeg. Fysiek aanwezig. Je boekenkast weer spiegelt je interesse.
Nadelen: Het drukken van een boek heeft een relatief grote impact. Boeken kosten veel ruimte en zijn zwaar om mee te nemen.

Impact: Hout, inkt, transport, water, CO₂. Zolang het boek in je kast staat, is de koolstof in het papier min of meer duurzaam opgeslagen. Koop je een boek, check dan in het colofon om welk soort papier het gaat. Er zijn verschillende betrouwbare papierkeurmerken, zie de keurmerkenwijzer van Milieu Centraal. Nog een tip: Dwarsliggers, een heel boek in mini-formaat. Minder en dunner papier, hoge woorddichtheid.
CO₂-uitstoot: de emissie van een boek varieert sterk. Voor een gemiddeld boek is de uitstoot 2 kg CO₂ equivalent per kilo boek.

E-reader

Heb je graag op ieder moment de keuze uit veel boeken, zonder je hele boekenkast mee te hoeven slepen? Dan kan een e-reader iets voor je zijn. Mits je een (zeer) frequente lezer bent, kan dit een kleinere impact hebben dan al het papier dat je anders gebruikt had.

Voordelen: Nooit meer kramp in je hand van het vasthouden die ene zware kant van het boek. Vanaf de bank online een boek afrekenen en binnen vijf minuten beginnen met lezen. Lezen in het donker. Past er altijd nog wel bij in je tas.
Nadelen: Flink aankoopbedrag. Nog een apparaat. Er is plastic en energie nodig voor het maken van het ding. En zeldzame metalen. De beleving van het lezen van een fysiek boek ontbreekt.
Impact: Een e-reader heeft een grotere impact dan een boek, al is er wel een kantelpunt. Waar dit kantelpunt precies ligt, varieert tussen de 14 en 100 boeken. Stroom om het apparaat op te laden.
CO₂-uitstoot: Tussen de 28 en 200 kg CO₂ per kilo boek. Opladen van de batterij met groene stroom: in principe geen uitstoot. Met grijze stroom: 0,00162 kg CO₂e per keer.

Verhalen luisteren

Een groot uitgevallen afwas is heel dragelijk terwijl je luistert naar een audioboek. Ook ideaal in de auto trouwens. Bijkomend voordeel: iedereen heeft wel een apparaat waarop je een cd of mp3-tje af kunt spelen. Dus de impact daarvan rekenen we niet mee.

Voordelen: Audiobestanden zijn eenvoudig en snel aan te kopen, zowel online als offline. Makkelijk te delen – hoewel dat niet in alle gevallen legaal is. Je handen en ogen vrij.
Nadelen: De stem moet je liggen. Terugzoeken waar je was gebleven kan op sommige apparaten even duren.
Impact: Apparatuur voor de geluidsopname, stroomverbruik, cd / downloaden van audiobestand.
CO₂-uitstoot: cd: 0,160 kg CO₂e, download: 0,014 kg CO₂e per album (beiden schattingen), stroomverbruik afhankelijk van type apparaat.

Deelboek

Ben je niet zo'n frequente lezer, hou je van verrassingen en ben je niet op zoek naar een specifieke titel? Dan kan boeken herlezen wel eens de manier van lezen met de minste impact zijn. Of het nu gaat om een boek uit de bibliotheek, uit de ruilboekenkast op de hoek of een doorgeefboek uit de trein: iedere keer dat het boek herlezen wordt, verdunt de impact van het boek.

Voordelen: Een goedkope manier van lezen. Van het vinden van een leuk boek in een ruilboekenkast word je vrolijk. En van het in de ruilkast zetten van een dierbaar maar niet meer nodig boek, krijg je ook een goed gevoel. Doorgeefboeken kunnen zich onverwacht zeer gelegen aandienen.
Nadelen: Op de nieuwe en populaire boeken moet je vaak een paar weken wachten in de bieb. En in ruilboekenkasten vind je vaak niet de meest recente titels. Je weet niet wat er eerder met het boek gebeurd is of waar die vlekken precies van zijn.
Impact: Als je de uitstoot van het boek uitspreidt over alle lezers, is de emissie te reduceren naar nagenoeg nul.
CO₂-uitstoot: Afhankelijk van hoe vaak het boek herlezen wordt en hoe je je naar de bibliotheek of ruilboekenkast toe begeeft.

Milieudefensie in mijn testament

Ik ben opgegroeid op een boerderij tussen de kruidenrijke weilanden van Fryslân. Anno 2016 is Milieudefensie belangrijker dan ooit. Door intensivering van de landbouw in de afgelopen 30 jaar, zie je de weilanden veranderen in grote, groene vlakten met alleen Engels raaigras, afgewisseld met eentonige maïsvelden. De gevolgen zijn zichtbaar en hoorbaar: minder koeien in de wei, minder biodiversiteit, een enorme afname van de weidevogels.

Daarom geef ik mijn nalatenschap graag aan Milieudefensie. Zij staat voor de waarden, zoals duurzaamheid, biodiversiteit, menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit, die ik – ook voor de toekomstige generatie – belangrijk vind.

Ane Zwerver

Met een goed gevoel de aarde doorgeven

Stelt u zich eens voor dat de stad waarin u leeft gewoon gezond is. Waar kinderen veilig op straat kunnen spelen. Waar u het roet niet van de ramen hoeft te vegen omdat de lucht die u inademt gezond is. Stelt u zich eens voor dat we weten waar ons eten vandaan komt. Dat de koeien in de wei staan en de boer een eerlijke prijs krijgt. En dat de boer aan de andere kant van de wereld niet langer van zijn land verjaagd wordt voor de productie van soja en palmolie. Stelt u zich eens voor dat iedereen in goed geïsoleerde huizen woont en we de energie opwekken uit zon en wind.

Stelt u zich eens voor... Een leefbare aarde voor iedereen, of je nu boer bent of ondernemer, fabrieksarbeider of dokter, Zuid-Amerikaan of Nederlander. Dat is wat Milieudefensie wil. U ook?

Door Milieudefensie te steunen via uw testament kunt u met een goed gevoel de aarde doorgeven aan de generaties die na u komen.

Wilt u meer weten over nalaten aan Milieudefensie?

Ga in gesprek met Esther Martens en vraag de brochure aan.
esther.martens@milieudefensie.nl
of bel 020 5507 424

Oproepen en Agenda

De agenda wordt onder andere samengesteld met behulp van [AktieAgenda.nl](#)

Doe mee!
Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op www.milieudefensie.nl/doemee

 Bodemprocedure Gezondheid is een mensenrecht. Daarom vraagt Milieudefensie om een principiële uitspraak van de rechter. Op **14 november** vindt de bodemprocedure plaats tegen de Nederlandse Staat voor gezonde lucht, met de eis dat de Staat het zorgbeginsel toe gaat passen en beleid gaat voeren om ver onder de wettelijke normen voor luchtvervuiling te blijven. Lees meer op: milieudefensie.nl/luchtkwaliteit/probleem-en-oplossing/rechtszaak-voor-gezonde-lucht

Nacht van de Nacht Doe het licht uit tijdens deze nacht. Met speciale activiteiten in het donker. Dit jaar staan bedrijven centraal. Vele hebben toegezegd neonverlichting uit te schakelen. Op honderden locaties. Zie www.nachtvandenacht.nl. **Zaterdag 28 oktober**

Een nieuwe Economie van iedereen Conferentie door Oikos en Vice Versa over een economie waarin de focus verschuift van welvaart naar welzijn, van groei naar bloei en van winst naar waarde. **Prijs:** € 50 (€ 25 voor studenten en anderen met een krappe beurs). Vooraf aanmelden. **Donderdag 2 november, 10:00 - 17:00** Theater Maitland, Landgoed De Horst, De Horst 1, Driebergen

Ende Gelände Bonn Burgerlijke ongehoorzaamheid tegen steenkool tijdens de klimaatop in Bonn. Code Rood, Fossielvrij NL, GroenFront en Jongeren Milieu Actief organiseren vervoer vanuit Nederland naar Bonn. Twee busen vertrekken **vrijdag 3 november**, en keren **maandag 6** terug. Een derde bus vertrekt **vrijdag 3** en keert **dinsdagavond 7** terug. Schrijf je in op <https://wijgaannaareg.nl/index.php/register> **3 t/m 6 november, Bonn**

 Lezing De gassector in Nederland houdt vol dat we aardgas nodig hebben als 'transitiebrandstof' op weg naar de klimaatdoelen in Parijs. Milieudefensie en Friends of the Earth Europe hebben klimaatwetenschapper Kevin Anderson gevraagd dit te onderzoeken. Hij presenteert het resultaat tijdens een lezing bij de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Lezing en discussie in het Engels. **Maandag 6 november** Kijk voor het exacte tijdstip en de zaal op <https://bit.ly/Transitiebrandstof>

 Bloemenmonument Helden zijn het, de mensen die stug doorwerken aan het einde van de gaswinning in Groningen. Teveel om allemaal persoonlijk een bloemetje te komen brengen, daarom doen we mee aan 'Bloeiend Verzet': we leggen een groot bloemenmonument voor ze aan in het Groningse Uithuizen. Iedereen kan bollen doneren. Voor elke biobol die je naar Milieudefensie stuurt, planten wij er ééntje extra. Zelf je bol komen planten kan natuurlijk ook. **Zaterdag 11 november** Meer weten of op 11 november komen helpen? Kijk op <https://bit.ly/Bloeiend-VerzetMD>

IDFA 30ste editie van het internationaal documentairefestival, met meer dan 300 documentaires en interactieve projecten, aangevuld met optredens en debatten. Vooraf reserveren: www.idfa.nl. **Woensdag 15 t/m zondag 26 november**

Internationale Niet-Winkeldag Doe gratis mee met de internationale protestdag tegen de Westerse consumptiecultuur! www.koopniets.nl **zaterdag 25 november**

 Lobbytraining In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen organiseren we op verschillende locaties in Nederland lobbytrainingen voor mensen die zelf met een onderwerp bezig zijn waarop ze de gemeente willen overtuigen. De exacte data en locaties (verspreid over het land) worden nog bekend. Op de hoogte blijven? Stuur een berichtje naar trainingen@milieudefensie.nl

 Aan de keukentafel Milieudefensie organiseert voor de tweede keer een terugblik op het voedseljaar 2017. Met speciale gasten én onze documentaire met portretten van boeren gaat in voorpremière. Meer informatie op www.milieudefensie.nl/aandekeukentafel **8 december, Pakhuis de Zwijger**

Colofon

Down to Earth
Nummer 43, oktober 2017

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Annemarie Opmeer (hoofd), Carolien Ceton (redacteur), Jolanda van Benthem, Karin Spaik

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Opzeggen kan telefonisch bij de Servicelijn van Milieudefensie (020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 -16.30 uur)

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Algemene Ledenvergadering Milieudefensie

Het bestuur van Vereniging Milieudefensie nodigt de leden van harte uit voor de Algemene Ledenvergadering (ALV) op:

zaterdag 9 december 2017 in Zaalverhuur 7, Utrecht
Aanvang 10.30 uur, einde ca. 13.00 uur.

Wil je meepraten over het beleid van Milieudefensie, mis deze dag dan niet! Op de voorlopige agenda staan o.a. de campagneplannen voor 2018 en de Begroting voor 2018. Verder geeft directeur Donald Pols een presentatie over het traject Impact en Bewegingsopbouw. Ook vinden er verkiezingen plaats voor een algemeen bestuurslid/secretaris en een jongeren bestuurslid. Na de ALV om circa 13u kunt u genieten van een biologische, vegetarische en (gedeeltelijk) veganistische lunch. Van 15u tot 17u loopt het middagprogramma Het Groene Forum met een discussie over de volgende stelling:

Vakbond en milieubeweging: tegenstanders of bondgenoten?
Tijdens Het Groene Forum verkennen we de relatie tussen de vakbond en de milieubeweging. Donald Pols, directeur van Milieudefensie, en Kitty Jong, vice-voorzitter van de FNV, gaan met elkaar en de zaal in gesprek. Kunnen de vakbond en de milieubeweging elkaar versterken of zitten ze elkaar juist in de weg? Hoe zou samenwerking eruit kunnen zien? Kom ook en praat mee. Ook als je geen lid bent van Milieudefensie ben je van harte welkom. Toegang is gratis. Aanmelden voor de Algemene Ledenvergadering (alleen voor leden) en/of de lunch en Het Groene Forum kan bij onze Servicelijn via telefoonnummer 020-6262620, per mail: service@milieudefensie.nl, of per post: Vereniging Milieudefensie, t.a.v. de Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam. De agenda, de stukken en de routebeschrijving ontvang je uiterlijk 2 weken voor aanvang.

West Coast

Zo zag het Black Forest eruit tijdens de bosbrand in 2013, de grootste in de geschiedenis van Colorado ooit. Dit najaar razen ook weer talloze bosbranden door het Amerikaanse Noord-Westen, nauwelijks onder controle te krijgen vanwege ongunstige omstandigheden: droge bossen, blikseminslag tijdens droog weer, en flinke wind. Ondertussen houdt dit weer zich niet aan grenzen. Ook ongekend zwaar getroffen zijn British Columbia, Brazilië en vooral Chili. Daar woedt brand op een schaal die men er nog nooit meegemaakt heeft. Hulp voor het wanhopige land komt overal vandaan: Peru, Mexico, Frankrijk. Ook de Verenigde Staten stuurden hulp in de vorm van een opvallende Boeing supertanker met een capaciteit van 73 duizend liter water. Afkomstig uit, jawel, Colorado.

Tekst: Amemarie Opmeer. Beeld: Wikimedia Commons

Van erf tot erf

Ga jij aan de keukentafel in gesprek met boeren?

Het lijkt soms alsof boeren en burgers lijnrecht tegenover elkaar staan in discussies rondom ons voedsel. Maar als we eerlijk en duurzaam voedsel willen, is het heel belangrijk dat boeren en burgers elkaar beter begrijpen. Alleen samen kunnen we zorgen voor verandering. Daarom trekken wij dit najaar onze laarzen aan om 'Van erf tot erf' het gesprek aan te gaan.

Wil je meedoen? Kijk op
milieudedefensie.nl/erftoterf

